

Vergaderjaar 2011–2012

32 043

Toekomst pensioenstelsel

Nr. 74

VERSLAG VAN EEN RONDETAfelGESPReK

Vastgesteld 13 december 2011

De vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid¹ heeft op 2 november 2011 gesprekken gevoerd over **het Pensioenakkoord**. Van deze gesprekken brengt de commissie bijgaand stenografisch verslag uit.

¹ Samenstelling:

Leden: Van Gent (GroenLinks), voorzitter, Hamer (PvdA), Van der Ham (D66), Sterk (CDA), Smeets (PvdA), Dezentjé Hamming-Bluemink (VVD), Van Hijum (CDA), Omtzigt (CDA), Koşer Kaya (D66), Ulenbelt (SP), Ortega-Martijn (ChristenUnie), Tony van Dijck (PVV), ondervoorzitter, Spekman (PvdA), Vermeij (PvdA), Ouwehand (PvdD), Dijkgraaf (SGP), Azmani (VVD), De Jong (PVV), Klaver (GroenLinks), Huizing (VVD), Straus (VVD) en Van den Besselaar (PVV).

Plv. leden: Voortman (GroenLinks), Heijnen (PvdA), Pechtold (D66), Uitslag (CDA), Klijnsma (PvdA), Neppérus (VVD), Biskop (CDA), Smilde (CDA), Dijkstra (D66), Kooiman (SP), Schouten (ChristenUnie), Fritsma (PVV), Çelik (PvdA), Dijsselbloem (PvdA), Thieme (PvdD), Van der Staaij (SGP), Aptroot (VVD), Van Klaveren (PVV), Sap (GroenLinks), Houwers (VVD), Harbers (VVD), De Mos (PVV) en Gesthuizen (SP).

Voorzitter: Hamer
Griffier: Lips

Aanwezig zijn 7 leden der Kamer, te weten Van den Besselaar (PVV), Ulenbelt (SP), Vermeij PvdA), Lodders (VVD), Koolmees (D66), Omtzigt (CDA) en Klaver (GroenLinks)

Blok 1:

Gesprek met de onderhandelaars pensioenakkoord:

De heer Wientjes – VNO-NCW

Mevrouw Jongerius – FNV

De heer Van der Wal – MHP

De heer Smit – CNV

De heer Biesheuvel – MKB Nederland

De **voorzitter**: Ik open deze langverwachte hoorzitting over het pensioenakkoord. Ik moet Ineke van Gent, de voorzitter van de vaste commissie voor Sociale Zaken verontschuldigen; zij heeft verplichtingen elders. Ik zal proberen dit gesprek zo goed mogelijk in goede banen te leiden. Wij hebben een buitengewoon ambitieuze middag en het gaat morgen in dezelfde vaart door. Wij hebben blokjes van verschillende tijden. Nu gaan wij tot ongeveer 15.15 uur praten. Aan mijn rechterzijde zitten sprekers die getypeerd kunnen worden als onderhandelaars van het pensioenakkoord. Aan mijn linkerkant zitten de woordvoerders van sociale zaken: de heer Omtzigt van het CDA, de heer Van den Besselaar van de PVV, de heer Ulenbelt van de SP, mevrouw Vermeij van de PvdA, mevrouw Lodders van de VVD, de heer Koolmees van D66 en de heer Klaver van GroenLinks. Bij elk blokje – er komen vanmiddag ook andere blokjes – zal een van de woordvoerders de aftrap doen; die is dan hoofdwoordvoerder op dat onderwerp. Daarna krijgen de andere woordvoerders de gelegenheid om vragen te stellen. Wij zullen proberen er een dynamisch geheel van te maken.

De heer **Omtzigt** (CDA): Voorzitter. Allereerst een voorstel van orde: misschien willen de woordvoerders eerst zelf kort hun boodschap uiteenzetten. Het akkoord is inmiddels al wat ouder en wellicht willen zij zelf nog enige duiding geven. Mogelijk kunnen zij ook nog kort vertellen hoe het er op dit moment voorstaat.

De **voorzitter**: Ik ben blij dat u mij steunt in mijn ambitie om het zo dynamisch mogelijk te maken. We gaan het dus gelijk anders doen.

De heer **Wientjes**: Voorzitter. Ik zal het kort houden vanwege uw dynamiek en vanwege de tijd. Ik hoef het pensioenakkoord niet toe te lichten, dat kent u allemaal van haver tot gort. Ik spreek hier mede namens Hans Biesheuvel, voorzitter van MKB Nederland. Hij was niet bij de onderhandelingen, maar is inmiddels wel voorzitter, zoals u weet. Ik denk dat ik ook in de geest spreek van Albert Jan Maat, voorzitter van LTO.

Wij hebben het pensioenakkoord met tevredenheid afgesloten. De kern is voor ons als volgt. De commissie-Goudswaard kwam op een gegeven moment naar buiten met de toekomstverwachtingen van de houdbaarheid van de pensioenen. Toen bleek dat er twee grote bedreigingen voor de pensioenen bestonden, namelijk de levensverwachting en de volatiliteit van het financiële stelsel, dus de beurs en de rente. Wij zagen het letterlijk als onze opdracht om daarover een akkoord te sluiten dat aan beide gevaren tegemoetkomt.

Terugkijkend kun je zeggen dat dat ook gebeurd is. De invulling van de levensverwachting zoals die in het akkoord is vastgelegd, neutraliseert dat deel van de gevaren die de heer Goudswaard toen aan ons presenteerde. De volatiliteit is inmiddels nog sterker naar voren gekomen. Voor uw herinnering: het zekerheidspercentage voor de pensioenen werd altijd geschat op zeker 9,5%, wat je kunt vertalen als één crisis in de 40 jaar. We hebben sinds 2002 nu de derde beurscrisis en de derde rentecrisis. Dat gevoel van zekerheid dat er vroeger was, is weg. Daarmee zijn ook de mogelijkheden voorbij om via de normale automatische stabilisatoren, zoals de premie et cetera, de zaak te repareren. Dus hebben we in alle redelijkheid een oplossing gevonden waarin wij vanuit werkgeverszijde accepteren dat de premies de laatste jaren sterk zijn gestegen en de maximale hoogte bereikt hebben die de geschiedenis kent. Wij stabiliseren op dat niveau, wij voeren de levensverwachting in, zoals ik net heb gezegd, waardoor dat probleem geneutraliseerd is en wij gaan goed kijken of de berekening van de rente wel op een wijze is die gewenst is voor de toekomst van ons stelsel.

Terugkijkend hebben we de stabilisatie die nodig is, bereikt. We hebben het pensioengebouw uit de storm gehaald met behoud van de grondvesten die we altijd samen met de bonden geaccepteerd hebben, namelijk de collectiviteit, de solidariteit en de verplichtstelling. Dit zeg ik op het gevaar af dat het wel erg marxistisch klinkt, maar goed, dat moet dan maar een keer gebeuren in deze zaal. Het woord «marxistisch» in de Thorbeckezaal; dat kan eigenlijk helemaal niet. Daarmee kunnen wij met enige tevredenheid terugkijken.

Mevrouw **Jongerius**: Voorzitter. Dank voor de gelegenheid iets te kunnen zeggen over dit veelbesproken akkoord. Het heeft een roerige ontstaansgeschiedenis. Je zou kunnen zeggen dat het een ontstaansgeschiedenis is van meer dan twee jaar discussie om de grootste stelselwijziging sinds 1957 door te voeren. Het is mooi om dat nu op deze manier voorlopig te kunnen afsluiten.

De afgelopen weken hebben laten zien dat niets doen geen optie is; dat had de commissie-Goudswaard zelf ook al eerder zo gesteld. Het stond in de rapporten, maar de afgelopen weken hebben dat nog eens extra onderstreept. Wij hebben vanuit de FNV in de discussie van meet af aan – dat is niet van de laatste weken en dat is ook niet alleen vanwege moties of emoties – in het publieke debat gezegd dat wij in de pensioenen een eerlijke verdeling van lusten en lasten willen tussen jong en oud. Het nieuwe pensioencontract moet generatieproof zijn. De nota uit 2005 had ook al het woord «generatieproof» in de titel en dat is iets waarvan wij tot in de diepte overtuigd zijn. Een stelsel moet ten diepste een eerlijke verdeling van lusten en lasten tussen generaties bevatten. Niet voor niets komt het woord «prudentie» vele malen voor in het nieuwe pensioenakkoord en dat is goed.

Het is ook goed dat wij met de versteviging van de AOW het bouwwerk van eerste pijler en tweede pijler pensioenen opnieuw van een stevig fundament hebben voorzien. De balans tussen AOW en aanvullend pensioen wordt daarmee hersteld.

Het derde punt dat belangrijk is om te zeggen, is dat mensen met een zwaar beroep en een lang arbeidsverleden eerder moeten kunnen stoppen met werken, of je het nu hebt over de bouwvakker of over de buschauffeur. Het gaat om mensen die vroeg begonnen zijn met werken. Dat is ook een belangrijk onderdeel van dit akkoord.

Ik heb het deze zomer vaak herhaald: het akkoord is een raamwerk dat wij hebben afgesloten op het moment dat de Kamer besloten had de oorspronkelijke plannen uit het regeerakkoord in behandeling te nemen. Het is een raamwerk. Er zijn na dat raamwerk extra toezeggingen gekomen van het kabinet in onze richting en in de richting van de Kamer. Misschien zou je kunnen zeggen dat je na dat Kamerdebat mag spreken

van een pensioenakkoord-plus, met in de kern een goede balans. Mensen zullen aan de ene kant langer doorwerken om ons pensioenstelsel houdbaar te houden, maar zij kunnen aan de andere kant ook zelf kiezen op welk moment zij hun AOW laten ingaan. Daarmee is het wat mij betreft een sociaal stelsel met een eerlijke verdeling van lusten en lasten. Het is het waard om hiervoor de verantwoordelijkheid te nemen.

De heer **Smit**: Voorzitter. Voor ons waren en zijn drie punten van groot belang. Mijn collega heeft ze ook al genoemd, of althans een of twee daarvan. Het eerste is dat het een generatieproof akkoord moet zijn. Ik heb vaak ook in de media gezegd dat ik niet meewerk aan een akkoord dat de belangen van mijn eigen jongvolwassen kinderen schaadt. Daarmee geef ik aan dat het voor ons heel belangrijk is dat in de verdere uitwerking van het akkoord een eerlijke verdeling plaatsvindt van de lasten en de lusten. Het moet niet eenzijdig bij ouderen of jongeren of wie dan ook neergelegd worden. Ik begrijp heel goed de zorgen die op dit punt worden geuit, maar ik vind dat er in het akkoord ruimte is om dat op een goede manier op te lossen.

Toen ik anderhalf jaar geleden aantrad, heb ik mij vanuit mijn verwondering als nieuwkomer afgevraagd waarom wij ons zo druk maken om die leeftijd. Waar de levensverwachting veel hoger wordt, is het niet zo gek dat je met elkaar in discussie treedt om eventueel langer te werken. Je moet je er dan druk over maken dat mensen ook langer moeten kunnen werken. Als je dat niet doet, creëer je een leger van gefrustreerde oudere werklozen en daar schieten wij niets mee op. Een van de belangrijke punten voor ons is dat er daadwerkelijk werk gemaakt wordt van de toename van arbeidsparticipatie van ouderen, zodat mensen ook langer kunnen werken.

Het derde punt is al genoemd: dat zijn onze mitsen geweest. Zoals Agnes Jongerius al zei, moeten mensen met een zwaar arbeidsverleden er met goed fatsoen op hun 65ste uit kunnen. Dat zijn de drie punten die voor ons heel belangrijk zijn. Ik heb er alle vertrouwen in dat in de uitwerking van het akkoord die punten voldoende de revue zullen passeren.

Ik heb de hele discussie rond het pensioenakkoord in één beeld willen vatten. Wij praten met elkaar over de verbouwing van een bestaand huis. Het huis moest aangepast worden aan de toekomst, zodat ook onze kinderen erin kunnen wonen; dat is het veelgenoemde pensioenstelsel. Wij praten niet over een verandering van de fundamenten van het pensioenstelsel: solidariteit, collectiviteit en verplichtstelling. Wat ons betreft is dat maar goed ook.

De discussies die nu plaatsvinden in de media en weet ik veel waar, gaan dikwijls over de fundamenten van het pensioenstelsel. Het loopt een beetje door elkaar heen. Wij hebben met elkaar om de tafel gezeten over de verbouwing van het bestaande huis. Om het beeld door te trekken: er moest een nieuwe cv in en er moest nieuwe elektriciteit komen; het huis zelf is niet tot aan de grond afgebroken, want dat was ook niet de bedoeling. Veel van de discussies gaan naar mijn inzicht over de vraag of er niet een heel nieuw huis gebouwd moet worden. Dat wordt verwarrend. Ik zeg niet dat die discussie nooit gevoerd moet worden, maar daar gaat het niet over bij dit akkoord.

Uiteindelijk gaat het om het vraagstuk van de verdeling, van de prijs en de pijn die de verbouwing kost. Dan kom ik weer terug bij het belangrijke punt dat het generatieneutraal moet zijn. Volgens mij praten wij daarover.

De heer **Van der Wal**: Voorzitter. Bij de vakcentrale voor middengroepen en hoger personeel zijn zo'n 60 vakverenigingen heftig betrokken bij het onderwerp. In het akkoord loopt een rode draad die aansluit bij wat de collega's net hebben gezegd: er is veel onzekerheid over hoe serieus het plan is om oudere werknemers aan het werk te krijgen. Zit dat wel goed? We zijn er wel bij om een pensioenfonds overeind houden op het moment

dat de financiële risico's dusdanig groot worden dat je dat in redelijkheid niet van elkaar kunt vragen. Hoe zit het dan met die generaties, komt dat wel goed? Hoe zal het verder gaan met de toegezegde rechten?

De voorstanders hebben er vertrouwen in dat het goed komt in de uitwerking, met het raamwerk of, zoals mijn collega net zei, met de verbouwing. Een andere groep, die veelal tegen dit akkoord was, meldde: eerst zien en dan geloven. Wat die twee groepen bindt, is de vraag of we het over dezelfde thema's hebben of niet. Er zijn keuzen gemaakt en als vakcentrale staan wij achter dit akkoord. Daarover kan geen twijfel bestaan omdat wij er vertrouwen in hebben dat werkgevers bijspringen op het moment dat het echt knippen wordt. Op een gegeven moment wordt er een redelijk systeem uitgedokterd waarmee wij ervoor zorgen dat het generatieproof blijft en dat er in alle redelijkheid met de oude rechten wordt omgegaan. Dat vertrouwen hebben wij er absoluut in. Toch hebben wij ook begrip voor degenen die ervoor pleiten het akkoord eerst uit te werken voordat het definitief wordt.

De **voorzitter**: Ik dank de sprekers. We hebben nog een half uur de tijd, dus ik verzoek u om lekker beknopt te zijn.

De heer **Omtzigt** (CDA): Voorzitter. Er ligt een akkoord dat helder is op de publieke voorwaarden, namelijk de AOW en het toezicht. Er zit nog een groot knelpunt in en dat is het invaren van de oude rechten. Op welke wijze bent u van plan de jongere en de oudere generaties te betrekken bij de discussie en op welke wijze ziet u dat we tussen nu en een jaar tot een oplossing komen? Uit welk pallet van oplossingen kan gekozen worden?

De **voorzitter**: Is de vraag specifiek gericht aan een van de genodigden ?

De heer **Omtzigt**: Nee, die is niet specifiek gericht, maar ik ben wel erg benieuwd naar het antwoord van mevrouw Jongerius.

De **voorzitter**: Wij beginnen met mevrouw Jongerius. Als een van de anderen wil aanvullen, geeft ik hem daarna het woord.

Mevrouw **Jongerius**: Het invaren van oude rechten is een levendige discussie met veel woordvoerders. De totstandkoming van dit akkoord heeft een voorgeschiedenis van meer dan tweeënhalf jaar. Had je in die tijd al niet alle losse einden die nu nog verder moeten worden uitgewerkt in elkaar kunnen knopen? De discussie over het invaren van de oude rechten is een discussie met aan de ene kant Europese vertakkingen en aan de andere kant juridische aanspraken. Je ziet dat op dit moment ouderenorganisaties aankondigen dat zij een beroep zullen gaan doen op Europese rechten als het invaren niet gebeurt op de manier waarop zij dat willen.

In het akkoord staat beschreven dat we bij de verdere uitwerking een aantal stappen moeten zetten. De discussie over de discontovoet en het nieuwe financieel toetsingskader is één debat. De discussie over de juridische vormgeving van het financieel toetsingskader is een tweede. Het is voor een deel een klus die hier in Den Haag ligt, namelijk bij het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, waar begeleidingsgroepen bezig zijn om het nieuwe financieel toetsingskader in elkaar te knutselen en te bekloppen vanuit Europees en juridisch perspectief. In die begeleiding spreekt het ministerie met ouderenorganisaties, met jongerenorganisaties en met de sociale partners en deskundigen om daarvoor een goed gedragen fundament te verkrijgen. Wij spreken zelf natuurlijk ook met jongeren en ouderen, voor een deel uit onze eigen kring. Ik doel dan op de ANBO en FNV Jong. Er is ook periodiek overleg tussen de Stichting van de Arbeid en de ouderenorganisaties over de vervolgstappen. Met het akkoord dat wij hebben neergelegd, is voor een

deel de uitwerking van het financieel toetsingskader doorgeschoven naar de ambtelijke en politieke arena.

De heer **Omtzigt**: Het financieel toetsingskader is onze verantwoordelijkheid.

De **voorzitter**: Mijnheer Omtzigt, zullen we afspreken dat u een vraag stelt nadat ik u daartoe in de gelegenheid heb gesteld? Ik wil eerst vragen of de andere gasten dit willen aanvullen.

De heer **Smit**: Heel kort. Er is nogal wat onduidelijkheid over de kwestie van invaren van oude rechten. De ene keer is dat volstrekt niet mogelijk en lijkt het pensioenakkoord op losse schroeven te staan. Dan verdwijnt het onderwerp en hebben we het weer over heel andere dingen. Dan is er ineens een advies gekomen van de landsadvocaat dat niet publiek is gemaakt. Daarover is van mijn kant enige onduidelijkheid. Ik begrijp dat er een onderzoek plaatsvindt vanuit Sociale Zaken en Werkgelegenheid om precies op een rijtje te zetten wat de barrières zijn bij het invaren van oude rechten.

Onze voorkeur gaat uit naar het collectief invaren. Dat schijnt ook te kunnen als je aantoonbaar kunt maken dat het voor iedereen een verbetering is. Maar goed, voor mij is daarover nog een hoop onduidelijkheid over wat precies het issue is bij het invaren van oude rechten. Op dit moment wordt uitgezocht welke juridische kaders daarbij spelen.

De heer **Wientjes**: Een korte zin: werkgevers zijn voor het invaren van de oude rechten, laat daarover geen misverstand bestaan. We zoeken naar de mogelijkheden en de juristen hebben de lead in dit dossier.

De heer **Omtzigt**: Helder, wij wachten dit af. Ik ben benieuwd of u zo nog kunt aangeven hoe u de andere partijen daarbij betreft, zoals de ouderen. De tweede vraag die daarmee samenhangt is de volgende. Wij willen vanuit de politiek een helder pensioencontract zien. Het is heel schadelijk als er sprake is van een verzekerd contract, een contract dat nu het nieuwe financieel toetsingskader heet, maar dat straks het oude is en het nog nieuwere financieel toetsingskader. Dat geeft allerlei problemen met optellen en met het overstappen van de ene naar de andere werkgever. Lukt het u om zo te werken bij de uitwerking van het pensioenakkoord dat wij straks een min of meer gestandaardiseerd pensioencontract hebben en de uitvoeringskosten omlaag kunnen, de begrijpelijkheid van het stelsel omhoog gaat en iedereen weet waar wij naartoe gaan?

De heer **Wientjes**: Dat is een vrome wens. Er is nadrukkelijk afgesproken dat pensioenfondsen ook eigen bevoegdheden en eigen mogelijkheden hebben binnen het kader. De kaderlijnen worden aangegeven via het ftk en via de wet. We zijn er absoluut niet voor dat de pensioenfondsen allemaal onder één juk komen; wel onder een toezichtsjuk, maar niet onder een regeljuk. Er zullen absoluut afwijkingen ontstaan tussen het ene pensioenfonds en het andere. Een pensioenfonds dat bijna geen werkenden meer heeft, maar alleen maar gepensioneerd, en een pensioenfonds dat alleen maar werkenden heeft en geen gepensioneerd, kunnen er een ieder een andere invulling aan geven.

Mevrouw **Jongorius**: Wij hebben in het pensioenakkoord gekozen voor een route waarbij ruimte ontstaat voor verschillen per fonds, afhankelijk van de populatie van een pensioenfonds. We hebben ftk-1 wat aangescherpt en er wordt gewerkt aan een nieuw financieel toetsingskader. Dat kun je straks allemaal onder één label plakken, maar dat pensioenfondsen zelf keuzen kunnen maken over de inrichting van hun stelsel is een van de rode lijnen van dit akkoord. Het is goed dat de sociale partners zich er

rekenschap van geven hoe hun populatie eruit ziet, hoe de pensioenregeling eruit ziet en hoe vergrijsd of niet vergrijsd het deelnemersbestand is. Op basis daarvan moet je, meer dan in het verleden is gebeurd, communiceren over de stappen en keuzen die in de pensioenregeling worden gemaakt.

De heer **Van den Besselaar** (PVV): U hebt net aangegeven dat de basis van het stelsel niet wordt aangetast, te weten de elementen collectiviteit, verplichtstelling en de solidariteit. Toch zegt u dat de discussie voortdurend daarover gaat. Dat is niet zo verwonderlijk, want u geeft in uw akkoord aan dat mensen moeten rekenen op een pensioen dat onbekend is ten opzichte van wat zij vroeger hadden. Dat was een garantie; weliswaar een garantie in een nominaal bedrag zonder dat er een indexatie op zat, maar toch. Nu gaat u mensen toch enige rechten ontnemen. Dan raakt u wel degelijk aan het fundament en krijgt u automatisch deze discussie over u heen. Waarom zou ik nog moeten voldoen aan mijn verplichtstelling als ik zelf mijn centen op een goede manier kan beleggen?

De heer **Smit**: U ziet dat veel te zwart. Er wordt vaak een voorstelling van gemaakt dat je, op het moment dat je de 100% zekerheid loslaat, in een huis zonder dak terechtkomt. Zo is het natuurlijk niet. In de recente historie hebben wij elkaar duidelijk proberen te maken dat er 100% zekerheid was omtrent de uitkering op de pensioengerechtigde leeftijd. De realiteit was dat het zo niet in elkaar zit; dat zien wij alom. Dat wij dat nu erkennen, is een stap voorwaarts. Ik heb het voortdurend aan mijn eigen mensen uitgelegd: om de kans te lopen dat je dat krijgt waar je op rekent, moet je bereid zijn iets van een risico te aanvaarden. Dat is een aanvaardbaar risico en een te beperken risico. Dat is voor mij de crux van het hele verhaal. Om de voorstelling te maken dat het dak van het huis kan waaien, lijkt mij veel te ver gaan.

Mevrouw **Jongerius**: Het nieuwe contract gaat wat ons betreft uit van drie kernpunten, namelijk een koppeling met de stijgende levensverwachting, een reële ambitie in het pensioencontract en een voorwaardelijk recht. Dat is in tegenstelling tot de oude situatie, waarin er nominale garanties bestonden die ook niet altijd gegarandeerd waren. Ik vind het ombouwen naar een stelsel met een reële ambitie voor iedereen belangrijk. Het is zeker voor jongeren belangrijk dat het pensioenstelsel een reële ambitie bevat. De keerzijde ervan is dat er voorwaardelijke rechten worden toegekend. Aan de andere kant moet je zeggen dat de zekerheid van het huidige contract vaak vormen in zich heeft van schijnzekerheid. Dan kies ik liever voor helder communiceren dat het je ambitie is om te indexeren, maar dat je er ook bij zegt dat er een mate van voorwaardelijkheid in zit. Het is een andere inrichting.

De heer **Ulenbelt** (SP): De heer Van der Wal gaf aan dat hij in de stellige overtuiging verkeerde dat werkgevers bijspringen als de pensioenfondsen toch in de knel komen. Nu is de premiestabilisatie een hoeksteen van het akkoord, dus is de logische vraag aan de heer Wientjes: wanneer springt u bij en wat betekent premiestabilisatie? Klopt het wat de heer Van der Wal zegt over bijspringen en wat zijn de omstandigheden waaronder de heer Wientjes bereid is bij te stellen?

De heer **Wientjes**: Ik heb niet zo veel geld dat ik zelf kan bijspringen, maakt u zich geen illusie. Het akkoord is duidelijk. Het uitgangspunt is een premiestabilisatie. Het gevolg daarvan is geen automatische premiestijging meer zoals nu het geval is. Dat doen wij op een zeer hoog premieniveau en tegelijkertijd leveren wij de mogelijkheden in om tot premiereductie te komen, de pemieholidays die we hebben meegemaakt.

Het is «for better and for worse». Daarnaast hebben we uitdrukkelijk afgesproken dat de pensioenen thuishoren op de cao-tafel; pensioenen maken onderdeel uit van de arbeidsvoorwaarden. In het gesprek over vernieuwing van de cao's kan het onderwerp pensioenen uitdrukkelijk aan de orde komen. Wanneer in een bijzonder slechte situatie aan de werkgevers gevraagd wordt om iets extra te doen, is daarover een gesprek mogelijk. Andersom kan in een bijzonder gunstige situatie het tegendeel plaatsvinden.

Daarnaast hebt u waarschijnlijk ook begrepen dat wanneer het nieuwe akkoord berekend wordt in pensioencontracten en zal leiden tot lagere premies – dat zal uiteraard gebeuren, want als je langer werkt, krijg je lagere premies – zal het geld in de pensioenen blijven; het wordt niet gebruikt voor de verlaging van de premies. Er staat ook uitdrukkelijk bij dat in die gevallen gekeken moet worden naar de positie van het bedrijf of bedrijfstak waar het om gaat en naar de positie van de fondsen. Dan is er een open gesprek mogelijk. Als een cao-partij zou zeggen dat er dit jaar uit de loonruimte meer dan gebruikelijk geld moet gaan naar de pensioenpremië, dan mag dat op tafel gebracht worden. Als een werkgever dat redelijk vindt, kan dat gebeuren. Dat is de uitdrukkelijke vrijheid van de cao-partner.

De heer **Van der Wal**: Volgens mij is er aan mij geen vraag gesteld.

De heer **Ulenbelt** (SP): Maar klopt het wat de heer Wientjes zegt?

De heer **Van der Wal**: Wat de heer Wientjes zegt, is onderdeel van de discussie geweest van het akkoord. Het gaat over het langerlevenrisico, de nuancering in de verschillende sectoren en het financiële risico. De vraag is volstrekt legitiem en het antwoord is ook heel spannend, gegeven de huidige discussie in het land met betrekking tot de economie. Daarover zal ik verder niet uitweiden. Ik kan alleen maar bevestigen wat de heer Wientjes heeft gezegd.

Mevrouw **Vermeij** (PvdA): De heer Smit maakte de vergelijking met het verbouwen van een huis. Soms duren de laatste verbouwingsopgaven het langst en ik constateer dat die bij ons zijn terechtgekomen. Met de twee hoofdpunten, de aanpassing van de AOW op de levensverwachting en de volatiliteit van het systeem, zullen wij aan de slag moeten. Het gaat zowel om wetgeving rondom de AOW als om het financieel toetsingskader. Ik heb een gewetensvraag voor alle vier. Als u terugkijkt naar pensioendismissie in de afgelopen jaren en wat zich heeft afgespeeld, waarvan hebt u dan het meeste spijt dat u er niet eerder aan bent begonnen? Aan welke kamer in het gebouw had u vier jaar geleden al iets moeten doen?

De heer **Van der Wal**: Een jaar of tien geleden waren er onvoorstelbare overdekkingen in de pensioenfondsen en zijn er premiekortingen uitgedeeld. In 2011 zijn wij vrij embarrassed over deze situatie. Terugdenkend zou ik deze discussie liever tien jaar eerder gevoerd hebben, want dan hadden we waarschijnlijk anders geopereerd. Het feit is dat het nu is wat het is.

De heer **Smit**: Van die vier heb ik zelf anderhalf jaar meegemaakt; ik beperk me dan ook tot die periode. Ik maak me zorgen over de verhitte discussies die nu tussen de verschillende generaties gaan ontstaan; dat vind ik een slechte zaak. De heer Omtzigt vroeg ook al hoe wij die groepen erbij betrekken, maar ik hecht er zeer veel waarde aan om met de verschillende generaties of groepen met elkaar in gesprek te zijn en ervoor te zorgen dat iedereen het gevoel heeft dat het ook zijn akkoord is. Daarbij roep ik vaak jongeren en ouderen op om het niet apart te doen

langs de lijnen van generaties of belangengroepen. Ik ben misschien een romanticus, maar volgens mij is een vakbeweging of een sociale partner bedoeld om ervoor te zorgen dat de discussie tussen de generaties binnen die groepering plaatsvindt. Daarom nodig en daag ik mensen uit om binnen te komen en mee te praten. Ik wil absoluut weten hoe mensen er vanuit hun optiek naar kijken. Dat kan ook niet anders, want het moet een akkoord worden van iedereen. Wij zullen er de voordelen van zien, maar moeten er ook de prijs voor betalen. De verbouwing maakt het huis niet luxer, het maakt het zelfs iets soberder, maar waarschijnlijk wel toekomstbestendig. Ik hecht zeer aan de discussie tussen de verschillende groeperingen.

Dit is overigens niet het enige onderwerp waarover nogal polariserend wordt gesproken, dat zult u vanuit uw Kamerwerkzaamheden ook merken. Ik hecht er wel aan dat wij met elkaar aan hetzelfde eind van het touw gaan trekken.

Mevrouw **Jongerius**: Misschien als eerste een geruststellend woord in de richting van de heer Van der Wal. De premieholids hebben plaatsgevonden tegen de achtergrond van een politieke discussie in dit huis. Die ging over wat men de brede herwaardering noemde, namelijk het afromen door de belastingen van overmatige vermogens in de pensioenen. Het was niet zinnig om extra premie te betalen, want dat geld uit onze loonruimte komt dan rechtstreeks in de schatkist. Dat is niet zo'n logische discussie.

Als ik de vraag mag beantwoorden, dan denk ik dat we een enorme communicatieachterstand hebben gehad. Veel mensen gingen er nog steeds van uit dat zij recht hadden op een pensioen van 70% van hun laatstverdiende inkomen. Mensen waren in de veronderstelling dat het allemaal wel goed geregeld was. Het feit dat deze discussie heeft moeten plaatsvinden tegen de achtergrond van een grote vertrouwenscrisis in ons financiële stelsel laat zien dat je eerder had moeten vertellen hoe het eigenlijk in elkaar stak. Misschien had je tijdiger over een verbouwingsplan moeten spreken, maar de vraag of de dotcomcrisis tijdiger was geweest of de periode midden jaren negentig, vind ik nogal ingewikkeld om te beantwoorden.

De heer **Wientjes**: Om in de beeldspraak te blijven: we hadden een gebouw waarvan we dachten dat het goed verzekerd was; dat was het verhaal van de 97,5%. Men verwacht dat er een keer in de veertig jaar een zware storm opsteekt, maar als dan ineens drie keer binnen tien jaar zo'n storm losbarst, gaat er iets mis. Misschien hadden we eerder moeten communiceren, maar wij dachten na de bubbel in 2001 dat we het onder controle hadden, tot het in 2008–2009 weer de verkeerde kant uit ging. Dat is één.

Het tweede punt is de ontwikkeling op de rentemarkt. Dat kapitaal naar Nederland gaat omdat het niet meer naar Zuid-Europa gaat, heeft tot extreem lage rentes geleid. Dat had zelfs in een verzekeringsmaatschappij niemand kunnen voorzien. Enerzijds had je misschien veel eerder moeten zeggen dat het geen 100% te verzekeren object is, maar anderzijds was het wel heel erg dat in korte tijd zo veel stormen plaatsvonden.

Mevrouw **Lodders** (VVD): Ik wil graag weten waaruit blijkt dat dit akkoord generatieproof is. Ik heb dat alle sprekers horen zeggen. Misschien kunt u ook nog eens verder ingaan hoe zich dat verhoudt tot een flexibiliserende arbeidsmarkt. Misschien kan de heer Smit hier eerst op antwoorden.

De heer **Smit**: Op dit moment wordt uitgewerkt hoe «generatieproof» gestalte moet krijgen. Dat heeft alles te maken met de vraag hoe rijk je je als pensioenfonds gaat rekenen; wanneer ga je indexeren? Die zaken

worden nader uitgewerkt. Dat is voor ons allemaal van groot belang. Niemand is erop uit om de rekening bij een groep neer te leggen. Veel zal afhangen van de uitwerking van dat onderdeel. Het raamwerk daarvoor zit in het pensioenakkoord zelf. Ik erken wel het risico, maar er bestaat niet zoiets als een risicovrij bestaan, of het wordt doodsaai en gebeurt niets; daar word je niet beter van.

Het gaat mij erom risico's in te calculeren. Risico's zijn er voor mij niet om te vermijden, maar om te beheersen. Dat legt een grote verantwoordelijkheid bij de pensioenfondsbesturen en bij onszelf om ervoor te zorgen dat dat op een goede manier gaat, geholpen door het toezichtskader en wetgeving die van jullie kant komt. Maar nogmaals, het is een punt van uitwerking. Er is heel veel discussie geweest en mensen hebben te vuur en te zwaard geroepen dat het oneerlijk is, waar anderen riepen dat de pijn eerlijk wordt verdeeld. Uiteindelijk zal in de uitwerking de pijn eerlijk verdeeld moeten worden, zo pijn te verdelen is.

Wij gaan toe naar een arbeidsmarkt waarvoor ik niet het woord «flexibiliteit» zou willen gebruiken, maar het woord «mobiliteit». Je zult dan uiteindelijk ook de voorwaarden moeten scheppen om die mobiliteit te ondersteunen. Je moet daar dus over gaan nadenken. Als de arbeidsmarkt van morgen en overmorgen gekenmerkt wordt door een grote mate van mobiliteit – flexibiliteit vind ik iets anders, want dat is los-vast – moet je er rekening mee houden dat loopbanen langs verschillende stations gaan. Dan moet je de randvoorwaarden daarvoor ook inrichten, dus ook je pensioenstelsel.

De heer **Wientjes**: Ik wil nog even terugkomen op het punt van het generatieproof zijn. Als er één systeem niet generatieproof is, is dat het huidige systeem. De gepensioneerden van nu die het grote geluk hebben dat zij langer leven dan de statistici gepland hebben, zorgen ervoor dat mensen die nu werken voor hen extra premie moeten betalen. Als er iets oneerlijk is, is dat het huidige systeem. De mensen die beweren dat je dit systeem kunt behouden en met 65 jaar met pensioen kunt blijven gaan, vergeten dat. Zij zijn het minst generatieproof.

Ondernemers zullen nooit de mensen die nu bij hen werken benadelen ten opzichte van mensen die met pensioen zijn. Een ondernemer zal nooit extra geld trekken uit de pensioenpotten ten behoeve van de gepensioneerden. Wat de heer Smit over zijn kinderen zegt, zeg ik over de ondernemers.

Mevrouw **Jongerius**: De premiestabilisatie voor de levensverwachting is gunstig voor jongeren, omdat je anders de oplopende levensverwachting ten gunste brengt van de huidige generatie. In het nieuwe pensioencontract wordt gewerkt met een reële ambitie. We moeten dan ook buffers opbouwen om die reële ambitie mogelijk te maken. Daardoor is dit contract meer generatieproof dan het vorige.

De heer **Koolmees** (D66): Ik wil verder gaan op het punt van mevrouw Vermeij, of althans op de opmerking van mevrouw Jongerius daarop. Het zou voor een deel de schuld zijn van de politiek vanwege de dreiging van een belastingheffing op de pensioenoverschotten in de jaren negentig. Ik wil nog een stapje verdergaan. Al bij de introductie van de AOW hadden we kunnen besluiten om de AOW te koppelen aan de stijgende levensverwachting. Uiteindelijk is het allemaal de schuld van de Partij van de Arbeid. Maar dat was niet mijn vraag.

De **voorzitter**: Als voorzitter moet ik nu echt even ingrijpen.

Mevrouw **Vermeij** (PvdA): Mag ik citeren uit de Handelingen van die tijd?

De heer **Koolmees** (D66): U hebt helemaal gelijk, het was de bedoeling maar het is niet gelukt. Mijn vraag gaat er wel over. De heer Wientjes zei in zijn inleiding dat de kern van het vraagstuk is dat we allemaal ouder worden; we leven langer en gelukkig ook gezonder, er zijn minder jongeren en de arbeidsmarkt wordt de komende jaren krap. In dit akkoord wordt de AOW-leeftijd weliswaar verhoogd, maar tegelijkertijd wordt ook de AOW-uitkering verhoogd. Daardoor is het nog steeds mogelijk om op 65-jarige leeftijd uit te treden. De aanpassing van de AOW-leeftijd wordt weer tien jaar uitgesteld tot 2020. Kunt u als hoofdonderhandelaars uitleggen waarom u een rem zet op deze ontwikkeling? Eigenlijk hadden we al in 1955 moeten beginnen met het koppelen van de AOW aan de levensverwachting. Dit akkoord stelt het weer tien jaar uit en dat begrijp ik niet zo goed.

De **voorzitter**: Deze vraag is aan mevrouw Jongerius?

De heer **Koolmees** (D66): Aan wie hem wil beantwoorden.

Mevrouw **Jongerius**: U kijkt ook naar de statistieken. U heeft gezien hoe wij in de afgelopen tien jaar van de positie van hekkensluiter naar een koppositie zijn gegaan wat betreft de arbeidsdeelname van 55- tot 65-jarigen in Europa. Er is in de afgelopen periode door verandering in het systeem al een enorme stijging van de arbeidsparticipatie van ouderen geweest. Daar mag de politiek mede trots op zijn. Ook dat heeft niemand in zijn eentje verzonnen, maar daarvoor hebben wij met ons allen toch echt goede dingen gedaan. Die arbeidsparticipatie wordt door het akkoord verder gestimuleerd.

We worden allemaal ouder en kunnen allemaal langer doorwerken. Daarbij moet je je realiseren dat het over gemiddelden gaat. In die gemiddelden zitten ook mensen die al heel wat eerder begonnen zijn met werken dan de gemiddelde Nederlander. Ik vind de winst van dit akkoord dat het de hogere arbeidsparticipatie stimuleert, maar de mensen zelf ook een echte keuze biedt om te bepalen of zij willen doorwerken. Ze kunnen er ook voor kiezen om te zeggen: het is mooi geweest, ik heb mijn aandeel geleverd. Ik vind dat een groot winstpunt van het akkoord waar ik eigenlijk bijzonder trots op ben.

De heer **Wientjes**: De heer Koolmees heeft het antwoord op zijn eigen vraag gegeven. Het feit dat in 1955 de politiek verslaagd heeft om het goed te regelen en er 45 jaar mee gewacht heeft, kan geen aanleiding zijn om ons te verwijten dat wij het in twee jaar doen. Zo is het in feite. Wij zijn het eerste land in Europa waar wij als sociale partners tot een akkoord komen. Het is een lastig onderwerp, ook voor mijn achterban. Het is niet zo dat werknemers denken: hé, fantastisch, er wordt langer gewerkt! Gedurende de laatste twintig jaar is in de bedrijven het beeld geschapen dat je met 55, 57 of 58 wel naar huis kan. Er is minder aan opleidingen gedaan tegen het einde van de carrière van de persoon en dat moet allemaal veranderd worden.

Ten slotte is er nog een simpel punt dat ook bij mijn achterban leeft. Mensen die nu boven de 50 of 55 zijn, hebben nog heel andere arbeidsomstandigheden meegemaakt dan de mensen die nu jong zijn. Dat alles maakt dat ik het reëel vind om te beginnen in 2020. En nogmaals, wij repareren wat de politiek toentertijd anders had kunnen doen en ik ben politiek totaal neutraal, zoals u weet.

De heer **Klaver** (GroenLinks): Alle sprekers hebben het over generatieneutraliteit en het belang daarvan. Ze zeggen ook dat het akkoord dat er nu ligt beter is dan het systeem dat we nu hebben. Ik verwijs toch naar het

uitwerkingsmemorandum waarin op pagina 21 staat dat met het nieuwe akkoord geïndexeerd kan worden, wat een belangrijke bijdrage levert aan het waardevaste pensioen. De heer Wientjes begon zijn bijdrage met een opmerking over Goudswaard. Ik wil eindigen met een vraag daarover. In het rapport van de commissie-Goudswaard werd aangegeven dat er een heldere keuze gemaakt moet worden tussen ambitie en zekerheid. In een van de bijdragen lees ik dat we niet te snel moeten indexeren, omdat dat problemen oplevert voor jongere generaties. Toch moeten we gericht zijn op de waardevaste pensioenen. Waar kiest u dan voor? Mijn concrete vraag is: waar kiest u voor in de keuze tussen generatieneutraliteit en waardevaste pensioenen voor de huidige gepensioneerden?

Mevrouw **Jongerius**: Ik kies voor generatieproof. Ik kies overigens ook voor een systeem dat indicatie mogelijk maakt. Het generatieproof zijn zit ook in de andere dingen die ik net genoemd heb.

De heer **Smit**: Ik weet niet of het een digitale vraag is die om een digitaal antwoord vraagt. Ik ga voor de juiste balans. Je kunt misschien wel een beetje indexeren. Het is volgens mij niet zo digitaal als de vraag die u stelt. U kunt mij erop aanspreken dat het niet ten koste mag gaan van welke groep dan ook op een onevenredige manier.

De heer **Van der Wal**: Bij voortschrijdend inzicht over zo'n pensioen-dossier had je misschien achteraf eerst een preambule moeten maken over wat de essentie van zo'n pensioenakkoord had moeten zijn. Daar zit dit in. De keuze is inderdaad niet zo simpel. Je moet er een balans in zoeken en er is solidariteit met de oudere werknemer en de mens die ouder blijkt te worden dan we gecalculeerd hadden, om het maar cynisch te zeggen. Daar is niets mis mee. De kwaliteit van de samenleving wordt bepaald door de manier waarop je omgaat met mensen die heel oud zijn of heel jong zijn. Daar moet het over gaan. Ik loop weg van de zwart-witvraag en zoek naar het evenwicht.

De heer **Wientjes**: Geen ondernemer wenst de jongere werknemer te benadelen ten opzichte van de oudere werknemer in dit dossier. Dat is één. Twee. Is er maatwerk mogelijk? Een van de sterke punten van het akkoord is dat het per cao kan worden ingevuld. Het is aan de besturen van de pensioenfondsen en aan de cao-tafel om te kiezen voor het model dat het beste past bij de groep mensen over wie het gaat, dat kan heel verschillend zijn. Ik noemde het voorbeeld van een pensioenfonds waarin iedereen gepensioneerd is versus een pensioenfonds waarin bijna niemand gepensioneerd is. Dit akkoord biedt redelijk breed de mogelijkheid om hierin keuzen te maken.

De **voorzitter**: Ik dank de onderhandelaars voor hun uitgebreide antwoorden. Ik dank de woordvoerders van deze ronde voor hun vragen. Wij gaan in vijf minuten proberen het changement te doen.

Blok 2:

Gesprek met de vakbonden:

De heer Jongejan – CNV Vakmensen

De heer Van der Kolk – voorzitter FNV Bondgenoten

De heer Noordman – Hoofdbestuur FNV Bondgenoten

De heer Algra – Vakbond de Unie

De heer Kerstens – voorzitter FNV Bouw

De **voorzitter**: Ik moet de heer Omtzigt van het CDA verontschuldigen. Hij is even weg en komt dadelijk weer terug. Mevrouw Schouten is onverwachts afwezig. De andere woordvoerders heb ik al eerder

voorgesteld. We zijn nu toe aan het rondje vakbonden, dat zijn de mensen aan mijn rechterkant. Aan mijn linkerkant zitten de Kamerleden. Ik wil de gasten vragen om allen in maximaal twee minuten een korte aftrap te geven over de vraag hoe u op dit moment tegen het pensioenakkoord aankijkt.

In principe zou mevrouw Schouten als eerste vragen stellen, maar omdat zij even afwezig is, valt mevrouw Vermeij voor haar in.

De heer **Jongejan**: Voorzitter. Over deze vraag kun je niet alleen in twee minuten iets zeggen, maar welhaast in een heel leven. De beoordeling van het akkoord begint bij mij in het jaar 2010. Toen is de basis van het akkoord neergelegd en hebben de sociale partners hun verantwoordelijkheid genomen door aan te geven dat wij langer zullen moeten doorwerken in het licht van de AOW en de pensioensituatie. Wij zullen gezien de intergenerationele solidariteit iets moeten doen aan de premieopbouw en we zullen met elkaar andere keuzen moeten maken om aan het werk te blijven. Die drieslag is de basis geweest voor de uitwerking. Zoals altijd als je het op de grote lijn met elkaar eens bent, kun je ook nog wel eens wat verschil van mening hebben over de uitwerking.

Ik vind het sterke van de uitwerking dat wij voor onze deelnemers het idee loslaten om uitsluitend te werken met nominale uitkomsten en in plaats daarvan te werken met reële uitkomsten. Met de jongeren kunnen wij eerlijker omgaan naar de toekomst door de maximalisatie of de stabilisatie aan de premiezijde vanwege de levensverwachting. Bij het verhaal rondom de financiële markten constateren wij dat de pensioenfondsen blijkbaar met dezelfde markten te maken hebben als banken, verzekeringsmaatschappijen en zelfs heel Europa. Wij worden daar niet vrolijk van, maar willen er wel in meebewegen. Wij willen kijken naar betere discontovoetbepalingen en andere manieren van beleggen. Misschien kunnen we wel een beter financieel toetsingskader neerleggen.

Van wie is het pensioen? Is dat alleen van de risicodeelnemer of ook van de werkgever? In mijn beleving is het van allebei. Werknemers zullen het niet nalaten werkgevers daarop te wijzen wanneer zij hun verantwoordelijkheid niet nemen. Dat hebben we vroeger al gedaan en dat zullen we blijven doen.

Ik ben tot nu toe positief. Ik zit wel met één probleem, maar dat hebt u vandaag waarschijnlijk al meer gehoord. We kunnen wel een mooi pensioenakkoord afsluiten, we kunnen het zelfs eens zijn met elkaar, maar als wij niet in staat zijn om de basis van dit akkoord te realiseren, namelijk het aan het werk houden van oudere mensen tot het moment dat zij uittreden, dan hebben we een wassen neus te pakken en hebben we niets opgelost. Ik weet niet of die vragen ook komen, maar hierbij daag ik u dan maar uit.

De heer **Van der Kolk**: Voorzitter. Ik neem net als mijn collega juni 2010 als vertrekpunt. Dat was het gezamenlijke vertrekpunt, waarna volgens mij verkeerde afslagen zijn genomen. Daarin zit nu een deel van het probleem. Ik wil mij focussen op de AOW, mijn collega Noordman zal het hebben over het pensioen.

Wij constateren dat er voor de AOW een uitwerking ligt die geen recht doet aan wat beoogd is. De mensen die al vroeg begonnen zijn met werken en zwaar werk hebben gedaan en een laag inkomen hebben, moeten op zijn minst een mogelijkheid hebben om een AOW op hun 65ste te krijgen die vergelijkbaar is met de huidige. Uit onderzoek blijkt dat die mensen ook eerder doodgaan. Hoe lullig dat ook klinkt, het is wel de realiteit. Ze werken het langst, gaan eerder dood en zij mogen dus gecompenseerd worden.

Ik heb het met name over het groeiende leger aan flexkrachten. Dat zijn er in Nederland drie miljoen, waarvan anderhalf miljoen structureel minder dan € 10 per uur verdienen. Zij bouwen nauwelijks pensioen op, zeg maar niets. Voor hen is 65 meestal al een probleem en zij vliegen er vaak eerder uit, laat staan dat zij op grond van arrangementen die nu bedacht zijn, gebruik kunnen maken van de flexibiliteit zoals de sociale partners zijn overeengekomen. Integendeel. De mobiliteit, de werkbonus die nu voorligt, biedt geen soulaas. Het betekent dat je vanaf je 61ste tot aan je 65ste moet doorwerken.

De flexspaarregeling is in feite een slechtere regeling dan de huidige levensloopregeling die eigenlijk alleen in het voordeel was van de hogere inkomensgroepen, en biedt deze categorie sowieso niets. Dat leidt voor ons tot een conclusie. Je kunt zeggen: we wijzen alles af. Je kunt ook zeggen: Kamer, we doen een beroep op u en daarmee ook op de minister om die regelingen zodanig aan te passen dat deze categorie meer aan haar trekken komt.

Dat betekent voor de werkbonus dat je moet kunnen sparen vanaf je 58ste. Om de Kamer niet onnodig te laten schrikken, hoeft dat niet te betekenen dat het totale bedrag dan hoger moet zijn dan waarin nu wordt voorzien. Het betekent wel dat je eerder kunt gaan sparen. De flexspaarregeling moet zodanig worden ingericht dat die met name voor de lagere inkomens fiscaal erg aantrekkelijk wordt. Je kunt dat doen door wat bruto wordt gespaard, netto uit te keren tot een bepaald inkomen. Ik zal niet ingaan op alle technieken, maar dit is een optie die wij nadrukkelijk willen meegeven. De oplossingen die er nu liggen, zijn geen oplossingen die recht doen aan de uitgangspunten.

Ik wil eindigen met het volgende. Als wij op deze manier doorgaan om de relatief eenvoudige regeling die de AOW in wezen is, aan te passen en er met dit soort regelingen broddelwerk van te maken, dan weten we zeker dat we die mooie regeling om zeep helpen. Dan tasten we wel degelijk de fundamenten aan. Ik vind het erg belangrijk dat de Kamer gaat nadenken over wat zij met de AOW in de toekomst wil, met name met de betaalbaarheid ervan. Wij pleiten ervoor om werk te maken van de fiscalisering. Een allerlaatste opmerking. Het kan toch nooit de bedoeling zijn geweest van de sociale partners om een akkoord te sluiten waarbij de opbrengsten meer geld opleveren dan het kabinet heeft ingeboekt in het pakket van 18 mld.? Het kabinet steekt 4,2 mld. in zijn zak, waar er in het regeerakkoord sprake is van 2,4 mld. Daar is nog werk te doen. Ik moet overigens vaststellen dat de Kamer wel degelijk extra werk gedaan heeft. De Kamer is erin geslaagd om er iets meer uit te slepen dan de sociale partners, hoewel het nog steeds niet helder is wat dat meerdere precies inhoudt. Ik heb begrepen dat de minister nog steeds met een reactie moet komen en die wachten ook wij met belangstelling af. Dit is in essentie ons commentaar op het AOW-gedeelte.

De heer **Noordman**: Voorzitter. Het zal Nederland niet ontgaan zijn dat FNV Bondgenoten kritiek heeft op de afspraken die in het akkoord zijn gemaakt over het pensioen, maar laat ik beginnen met de zaken waarmee wij het wel eens zijn. Dat is de stabilisatie waar het gaat om de al maar toenemende levensverwachtingen en het bevorderen van de schokbestendigheid van de fondsen om ervoor te zorgen dat de grote volatiliteit op de financiële markten op een goede manier kan worden opgevangen, en niet alleen met buffers. En natuurlijk het vasthouden van de reële ambitie. De reële ambitie, een koopkrachtbestendig pensioen, is iets anders dan per se streven naar een reëel pensioensysteem. Dat zijn twee verschillende dingen die nogal eens door elkaar worden gehaald.

Waar wij niet voor zijn, is de enorme onduidelijkheid die dit pensioenakkoord in de uitwerking straks gaat opleveren voor de deelnemers. Je weet

als deelnemer niet meer wat je van je pensioenfonds kunt verwachten. Je kunt bij een pensioenfonds zitten dat geen buffers heeft, dat een beetje buffers heeft of dat behoorlijke buffers heeft. Je krijgt dus een behoorlijke zekerheid of geen zekerheid. Kortom, voor de deelnemer wordt het straks volstrekt onduidelijk waarop men kan rekenen.

In het pensioenakkoord worden perverse prikkels bevorderd. Risicovol beleggen leidt, in ieder geval voor het beeld, tot een betere dekkingsgraad van het pensioenfonds. Dat lijkt ons niet erg verstandig, want de rekening krijg je daarna gepresenteerd als de rendementen tegenvallen. Die veel te hoge verwachte rendementen als discontovoet is een uitermate slecht idee. Vervolgens worden de risico's daarvan uitgesmeerd over een periode van tien jaar. Dat betekent dat wij de laatste tik uitdelen aan een generatie die een halve generatie jonger is. Ook dat is het doorschuiven van de rekeningen naar jongeren.

De werkgevers zijn niet meer verantwoordelijk. Door de rentedaling moeten de premies per 1 januari omhoog en werkgevers kunnen achterover leunen. Wij krijgen straks een pensioensysteem dat als een jojo meegaat met de renteontwikkeling op de financiële markten. Dat is niet zo'n goed idee.

Daarom steunen wij de inhoud van de motie-Omtzigt die gesteund is door een meerderheid in de Tweede Kamer. Daarin wordt gevraagd om een prudente discontovoet. Ik zou willen zeggen: zorg ervoor dat het één prudente discontovoet is waarmee alle fondsen moeten werken om te voorkomen dat er verschil ontstaat en deelnemers niet weten waar zij aan toe zijn.

De **voorzitter**: Als u het goed vindt, zet ik hier een punt.

De heer **Noordman**: Als het mag, heb ik nog twee elementen.

De **voorzitter**: U bent met zijn tweeën. Ik heb de heer Van der Kolk ook ruimschoots de tijd gegeven en wil ook nog de heer Algra en de heer Kerstens aan het woord laten.

De heer **Noordman**: Als het mag, wil ik graag nog twee opmerkingen maken.

De **voorzitter**: Er komen straks ongetwijfeld vragen die u daartoe in de gelegenheid stellen. Nu is het woord aan de heer Algra.

De heer **Algra**: Voorzitter. Ik pak ook een vertrekpunt, maar dan niet in 2010, maar gisterenavond. Gisterenavond luisterde ik naar een debat over een ander belangrijk bijna-akkoord. Ik hoorde Kamerleden zeggen dat er sprake was van een vaag akkoord en dat was de reden dat zij daar niet mee akkoord konden gaan. Ik herinner mij het debat van 15 september heel goed. Toen was er sprake van een vaag akkoord, door Kamerleden zelfs getypeerd als een onaf akkoord – als voorzitter van de Unie herken ik mij heel erg in dit beeld – en de conclusie van het debat was dat men er toch mee akkoord ging. Ik heb dat nooit begrepen. Dat proces is bij de Unie anders gelopen. Wij hebben het akkoord getoetst aan een aantal voorwaarden. Ik zal u die voorwaarden noemen. De eerste voorwaarde was een gezamenlijke verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers. Dat gaat verder dan wat de heer Wientjes meldde. Hij zei dat we met elkaar in gesprek gaan, maar bij een gezamenlijke verantwoordelijkheid heb je ook de intentie om eruit te komen. Het kan natuurlijk zijn dat dat ook de bedoeling van de heer Wientjes is, alleen zie ik dat werkgevers, met de overheid als grootste werkgever voorop, in de jaren

negentig fors premies hebben achtergehouden en teruggehaald. Uit het pensioenfonds van u Kamerleden is in die jaren 15 mld. gehaald, een waarde van nu van 60 mld. U had bij uw ABP niet op 90% gezeten, maar ruimschoots boven de 105% als dat geld er niet was uitgehaald. U kunt ook weer terug naar boven de 105% als de werkgever, de overheid, die 60 mld. weer in dat fonds stort. Dat zou een goed voorbeeld zijn voor andere werkgevers in Nederland die ook premiekortingen of premieholidays, hoe je ze ook wilt noemen, hebben gehad. Kortom, de verantwoordelijkheid van werkgevers en werknemers betekent dat er geld bij moet. Werkgevers zullen over de brug moeten komen. Alleen geloven wij ze niet op hun blauwe ogen: eerst zien en dan geloven.

Onze tweede voorwaarde is dat het verschil tussen de generaties eerlijk wordt verdeeld. Wat zie ik? De jongeren steigeren en de ouderen steigeren over het invaren van de pensioenrechten, of, zoals zij dat beleven, het afzinken van hun pensioenrechten. Zij protesteren en gaan op de bres staan tot aan het Europees Parlement toe. Wie zijn echter de dupe? Dat zijn niet de ouderen. Het zijn ook niet de jongeren. Het is precies de groep daartussenin, de groep waar wij als Unie voor staan, namelijk de mensen met een middeninkomen in de leeftijdscategorie van 35 tot 55 jaar. Dat is de hoofdmoot van onze leden en dat is de groep die straks de rekening gaat betalen. Wij kunnen wel roepen dat het genoeg is, maar die groep steigert nog niet en is gewoon hard aan het werk. Het zijn de hardwerkende Nederlanders waar de VVD en andere partijen zeggen voor te staan, maar die in de praktijk volledig in de kou staan. Zij zijn de dupe van dit pensioenakkoord.

Het derde punt is het flankerend arbeidsmarktbeleid. Dat is een heel belangrijke in het pensioenakkoord, maar daarover is in de Kamer tot mijn grote teleurstelling niet gesproken. Er is helemaal geen flankerend arbeidsmarktbeleid! Iemand van 55 jaar die zijn baan verliest, heeft nog 2% kans om weer aan het werk te komen in een vergelijkbare functie. Stelt u zich voor, u wordt straks allemaal ouder dan 55, sommigen van u zijn dat al. Als u morgen als gevolg van verkiezingen Kamerlid af bent, hebt u 2% kans op een beetje een functie!

Het volgende punt betreft de middeninkomens. Wij hebben als Unie geconstateerd dat bij het schuiven van het kabinet de zware beroepen – het klonk allemaal zo mooi: politieagenten en bouwvakkers – er zogenaamd iets bij zouden krijgen. Weet u wie dat betaalt? Dat zijn de middeninkomens in Nederland! Dat is de groep waar de Unie voor staat en daarmee heb ik het visitekaartje voldoende afgegeven in de eerste termijn.

De **voorzitter**: Ik moet u af en toe wel een beetje afkappen. We hadden gezegd dat dit een korte voorstelronde was van twee minuutjes, geen eerste termijn. Maar goed, hoe duidelijker u nu bent, des te minder vragen er zo zijn.

De heer **Kerstens**: Voorzitter. Ik ben blij dat u dat zegt, want ik zat me af te vragen hoe ik hier nog overheen zou moeten komen. Het vertrekpunt voor FNV Bouw is steeds geweest dat de mensen van ons mogen verwachten dat wij hun belangen zo goed mogelijk behartigen. Dat zijn mensen die vaak op jonge leeftijd met werken beginnen, zwaar werk doen, niet de hoogste inkomens hebben en als beloning daarvoor minder oud mogen worden dan al die professoren die zeggen dat we wel tot ons 70ste kunnen doorwerken. In de volksmond heet dat vaak «de bouwvakker», dat bekt lekker en wij van FNV Bouw vinden het ook leuk dat die bouwvakker steeds in beeld is, maar het geldt natuurlijk voor meer groepen.

Voor die mensen zijn twee zaken belangrijk in de discussie over de toekomst van ons pensioenstelsel en de AOW. Ten eerste gaat het in de media vaak over doorwerken tot 65 en stoppen op 66 of 67. Daar gaat het

ons niet om. Het gaat ons in de eerste plaats erom de mogelijkheid te behouden om voor 65 te blijven stoppen met werken. Ten tweede is het belangrijk om vanaf je 65ste AOW te ontvangen. In alle alternatieven die voorbij zijn gekomen, ook in dit huis in de plannen die ooit door minister Donner zijn ontvouwd, die door minister Kamp zijn ontvouwd en die in het regeer- en gedoogakkoord waren opgenomen, zijn die twee voor ons zo belangrijke zaken niet terug te vinden.

In de plannen van minister Donner en minister Kamp zoals die er oorspronkelijk lagen, was een vroegpensioen nagenoeg onmogelijk gemaakt en zou de AOW gewoon stijgen naar 66, zonder de mogelijkheid om die te vervroegen. Die twee elementen, feitelijk kunnen blijven stoppen voor 65 en vanaf 65 een fatsoenlijke AOW, zijn uiteindelijk in de verbeterde versie van het pensioenakkoord terechtgekomen. Dat is voor onze mensen de reden geweest om uiteindelijk «ja» te zeggen.

Hebben wij dan niets meer te wensen? Natuurlijk wel. Ik kan zo aansluiten bij de verbeteringsvoorstellen van de heer Van der Kolk, want het mag wat mij betreft altijd beter. Wij hebben ook nog twee andere wensen. De mogelijkheid om feitelijk vanaf 65 jaar AOW te ontvangen, wordt onder andere gecreëerd door een aantal zaken die mensen in de gelegenheid brengt om op kosten van de werkgever dan wel de maatschappij het AOW-gat te dichten dat ontstaat als je vervroegd, dus op je 65ste gebruikmaakt van de AOW. Ik heb het over de werkbonus die ingaat vanaf 61 jaar – bouwvakkers gaan daarvan profiteren, want de feitelijke uittredingsdatum is nu 61 jaar – en het vitaliteitsparen, de mogelijkheid om wat je via je werkgever bij elkaar spaart, in te zetten voor het dichten van het AOW-gat.

Wat het laatste betreft zou het ons een lief ding waard zijn als de vitaliteitsregeling niet in 2013 ingaat, maar al in 2012. In 2012 vervalt de spaarloonregeling en het zou natuurlijk hartstikke mooi zijn om in 2012 de vitaliteitsregeling daarvoor in de plaats te laten komen.

Als laatste heb ik nog een stokpaardje waarmee wij veel ervaring hebben in onze sector. In de participatieafspraken die bij het akkoord horen, wordt gesproken over een individueel leerrecht. Dat is nodig en behulpzaam om mensen fit hun pensioen te laten halen. Wij pleiten ervoor om in die sectoren waar op dit moment de leerrechten collectief zijn vormgegeven – de bouw is daarvan een schoolvoorbeeld – de mogelijke financiering naar de sectoren te laten geleiden. In sectoren met veel midden- en kleinbedrijf moet de financiering en infrastructuur op sectorniveau vormgegeven worden om mensen in de gelegenheid te stellen om van die rechten gebruik te maken. Individuele leerrechten werken minder goed dan zoals wij het hebben geregeld. Wij zouden graag zien dat dat wordt gefaciliteerd.

Mevrouw **Vermeij** (PvdA): Op een vraag die toch wel erg voor de hand ligt, bent u niet ingegaan. U steunt allen het akkoord van juni 2010, behalve de Unie. Bent u nog bezig om op een lijn te komen, of zegt u: het is aan de Kamer?

De **voorzitter**: Dat vraagt u aan?

Mevrouw **Vermeij** (PvdA): Ik vraag dat voornamelijk aan de Unie en aan FNV Bondgenoten, maar eigenlijk aan allen.

De **voorzitter**: Ik vraag dan wel nadrukkelijk om deze vraag kort te beantwoorden. Zie het als een quizvraag

De heer **Jongejan**: Wij hebben op drie punten voor dit akkoord gestemd. Een aantal punten wordt nog besproken. Dat is het verhaal over de discontovoet, over ftk-2 en over dat soort zaken. Daar liggen nog belangrijke punten die uitgewerkt moeten worden. Of was dat niet de vraag?

Mevrouw **Vermeij** (PvdA): Er is wat onenigheid binnen de vakbeweging. Ik kan mij niet voorstellen dat dat u is ontgaan. Het lijkt mij interessant om in dit gezelschap iets te zeggen over hoe u daarmee bezig bent. Is het uw bedoeling om eruit te komen, of laat u het aan de Kamer?

De **voorzitter**: Ik zal de vraag herformuleren zodat er een kort antwoord op kan komen: bent u voorlopig in de achteroverleunstand en ziet u wel wat de Kamer doet, of bent u actief aan het participeren?

De heer **Jongejan**: Vanuit de STAR wordt er actief geparticipeerd om oplossingen te vinden voor de zaken die ik net heb genoemd. Wij leunen niet achterover en dat zullen wij ook nooit doen.

De heer **Van der Kolk**: Nee, wij kennen geen achteroverleunstand. Ik zou zelfs willen zeggen: in de hoogste versnellingen op verschillende borden! Wij bemoeien ons niet alleen actief binnen de STAR, maar ook daarbuiten om ervoor te zorgen dat er een beter pensioenakkoord tot stand komt. Wij hebben volgende week samen met AbvaKabo FNV een gesprek met het departement over de volle range die voorligt. Wij zeggen zeker niet: Kamer, zoekt u het maar uit. Integendeel, wij vinden dat wij de verantwoordelijkheid dragen voor wat eruit moet komen.

De heer **Noordman**: Een kleine aanvulling daarop.

De **voorzitter**: Nee, sorry. Wij willen een beetje dynamiek hierin krijgen. Ik neem aan dat de heer Van der Kolk ook namens u spreekt.

De heer **Algra**: De Unie was in 2010 tegen het hoofdlijnenakkoord in de formulering nee, tenzij. Hoe staan wij er nu in? De Unie is volop bereid om mee te werken aan een verbetering. Sterker nog, wij doen dat aan de cao-onderhandelingstafels en ik zit hier om uit te dragen dat het een vaag en onaf akkoord is dat verbetering behoeft. De Unie is bereid mee te denken, mee te praten en mee te doen.

De heer **Kerstens**: Het was een quizvraag en het goede antwoord zat er al tussen. Wij zijn niet afkerig van mogelijke verbeteringen die de Tweede Kamer mogelijk kan realiseren, maar wij zitten zelf ook niet stil. Ik ben onlangs nog minister Kamp ergens tegengekomen en heb toen een pleidooi gehouden voor dezelfde zaken waarvoor ik net een pleidooi heb gehouden. Hij zei dat hij het goed begrepen had.

De heer **Klaver** (GroenLinks): Ik zal mijn vraag zo kort mogelijk formuleren. In vorige sessies is aangegeven dat veel aan decentrale pensioentafels geregeld kan worden. Mijn vraag is: hoe gaat u ervoor zorgen dat er straks bij de decentrale pensioenonderhandelingen alleen besluiten worden genomen die generatieneutraal zijn? Misschien is het daarbij interessant om in te gaan op een pensioenfonds als PME en PMT.

De **voorzitter**: Deze vraag is aan FBV Bondgenoten?

De heer **Klaver** (GroenLinks): Ja, aan FNV Bondgenoten en aan vakmensen.

De heer **Noordman**: Wij pleiten ervoor dat er besluiten genomen worden op basis van wat wij de afgelopen tijd hebben gezegd. Er moet ook rekening gehouden worden met de positie van jongeren. Dat betekent dat je geen rekeningen naar de toekomst moet doorschuiven. Dat neemt niet weg dat je serieus moet kijken naar de situatie wij straks op 31 december aantreffen. Wij hebben nog steeds te maken met de discontovoet. Dat is een van de kritiekpunten waarover iedereen het eens is: het is gebaseerd op dagkoersen van de rente die wel heel rare uitslagen geeft in de dekkingsgraden van de fondsen. Wij hebben voorgesteld om met een beleidsdekkingsgraad te werken, zodat je dat wat uitmiddelt. Dan moet je de balans opmaken, maar je moet geen rekeningen naar de toekomst verschuiven.

De heer **Jongejan**: De vraag stellen is makkelijker dan hem beantwoorden. Ik heb net gehoord dat niet alleen jongeren en ouderen problemen hebben, maar dat iedereen problemen heeft met het pensioenakkoord. Dat komt misschien ook omdat we met meer mensen iets minder te verdelen hebben. Het doorschuiven van het risico kan niet en mag niet. Dat hebben we met elkaar afgesproken. We moeten dus zo snel mogelijk zorgen dat we in de nieuwe situatie van het nieuwe akkoord komen en ervoor zorgen dat we geen nadelen voor welke levensfase dan ook bewerkstelligen in welk pensioenfonds dan ook. Eigenlijk zoeken we een beetje een status quo op dit moment.

De heer **Algra**: Een aantal concrete punten heb ik al genoemd, zoals het invaren van de oude rechten. In de eerste ronde zei de heer Wientjes heel nadrukkelijk dat werkgevers van mening zijn dat de oude rechten allemaal ingevaren moeten worden. Ik ben dat inhoudelijk met hem eens, maar dan moet je wel kijken hoe je dat gedifferentieerd kan en mag doen. Daarvoor moet je in Europa de handen op elkaar krijgen. Dat kunnen wij aan de onderhandelingstafel niet regelen, daarvoor hebben wij de politiek nodig. Het is wel iets voor deskundigen om daar in overleg met Europa naar te kijken. Daar kun je het verschil maken.

De heer **Kerstens**: Bij ons is het verdelen van de lusten en de lasten tussen de verschillende generaties een van de uitdrukkelijke ijkpunten die onze mensen meekrijgen wanneer zij aan cao-tafels en in hun pensioenfondsbestuur meepraten over de uitwerking van dit akkoord.

De heer **Koolmees** (D66): Er is een grote kloof tussen de verwachte pensioenuitkering en de realiteit. Welke rol hebben de vakbonden hierbij gespeeld? Ik heb het met name over verwachtingenmanagement. Ik kan mij een discussie herinneren in 2003–2004 toen er ook sprake was van reële onderdekking, reële dekkingsgraden van 70% tot 80%. Het is niet alleen iets van de laatste jaren, dit probleem speelt al langer. Ik heb ook aan minister Kamp gevraagd waarom de expliciete boodschap dat er onvoldoende geld in kas is, niet in het pensioenakkoord zit.

De heer **Noordman**: Het verwachtingenmanagement is een heel belangrijk aspect. We hebben de afgelopen tijd en in de huidige regelgeving gezien dat het onvoldoende is gerealiseerd. In de wetgeving wek je de suggestie dat er garanties worden gegeven, terwijl dat feitelijk niet zo is en al helemaal niet op de indexatie. Dat betekent dat je enorme problemen krijgt op het moment dat de rendementen van fondsen tegenvallen. Dat moet je dan uitleggen aan mensen die dat absoluut niet verwachten. Dat moet in de toekomst absoluut beter. Mensen moeten weten waar zij wel op kunnen rekenen, maar ze moeten ook weten waar zij niet op kunnen rekenen, of wat de risico's zijn als er tijden langskomen

zoals deze. Dat hoort onderdeel te zijn van pensioenregelingen en hoort ook onderdeel te zijn van het beleid van pensioenfondsen om dat goed te doen.

De heer **Algra**: Niets menselijks is vakbondsbestuurders vreemd, dus ook vakbondsbestuurders die in pensioenfondsenbesturen zitten. Je moet constateren dat de zure appel steeds is doorgeschoven. Dat gebeurde in het verleden en helaas moet ik constateren dat dat nog steeds gebeurt. Het is gebeurd bij het tot stand komen van het pensioenakkoord, het slechtnieuwsgesprek is rondom het pensioenakkoord niet gevoerd. Dat was bij het afronden van het pensioenakkoord ook lastig, omdat er toen plotseling een opleving was in de markt waardoor ook de pensioenfondsen er weer wat beter voorstonden. Het was lastig communiceren om op dat moment te roepen dat het weliswaar goed lijkt te gaan, maar dat de toekomst slecht is. Het gebeurt ook nu nog steeds, ook door vakbondsbestuurders in de discussie over het eventuele afstempelen van fondsen die er echt slecht voorstaan. Die discussie gaan wij nog uitgebreid krijgen, maar niemand durft in die zure appel te bijten. Iedereen rolt erbij vandaan, want wij willen niet de boodschapper zijn. Ik heb dit dus niet gezegd.

De heer **Jongejan**: Ik denk dat wij dat best kunnen zeggen; wij staan ook te juichen als we mooie rendementen maken. Ik kan het alleen maar eens zijn met de vragensteller hoe wij het verwachtingenmanagement hebben neergelegd. Wij hebben ten tijde van het pensioenakkoord 2010–2011 de zalen rondgereisd en uitgelegd dat we met meer mensen minder te verdelen hebben. Het is geen leuke boodschap, het is een negatieve boodschap, maar het moet. Het is niet prettig en je maakt je er niet populair mee. Je moet toch altijd de hand in eigen boezem steken.

Ik wil nog even een andere opmerking maken. Ik had deze vraag wel verwacht, dus ik heb hier en daar wat zitten googelen. Ik daag u uit om eens op wat sites van verzekeringsmaatschappijen te googelen en in te toetsen wanneer u een pensioengat heeft. Dat hebt u altijd volgens de pensioenfondsen, zeker als je onder de 70% van het laatstverdiende loon zit. U mag ons kritisch aanspreken, graag zelfs want daar leren wij van, maar het ligt iets breder.

De heer **Kerstens**: Ik kan aansluiten bij de mensen die zeggen dat dit een onderwerp is dat in het verleden wat meer aandacht verdiend had mogen hebben. In mij beleving wordt het nu wel geconstateerd. Ik herken niet dat fondsen waar wij inzitten nog steeds zure appels voor zich uitschuiven. Bovendien is het communiceren over wat mensen tegemoet kunnen zien en welke risico's eraan verbonden zijn, een van uitdrukkelijke elementen die in het begin van het pensioenakkoord al een plaats heeft gekregen. Dat wil niet zeggen dat het dan automatisch gebeurt, maar deze heel lastige discussie over het pensioenakkoord leidde er wel toe dat pensioenfondsbestuurders vlotter zijn gaan communiceren.

Mevrouw **Lodders** (VVD): Ik wil een vraag stellen over de zware beroepen. Ik meen dat FNV Bouw heeft aangegeven dat daarvan elementen zijn teruggekomen in het akkoord. De vraag wat een zwaar beroep is, is natuurlijk altijd lastig te beantwoorden, dus ik wil mij focussen op scholing. Is daarvoor voldoende geregeld in het voorliggend akkoord en wat kunt u er zelf aan doen om te bewerkstelligen dat mensen langer kunnen doorwerken? Ik kijk in eerste instantie naar FNV Bouw, maar vervolgens zullen er ongetwijfeld andere heren zijn die hun ideeën eraan willen toevoegen.

De heer **Kerstens**: Ik zal mijn best doen om kort te antwoorden. Ik heb gezegd dat wij indertijd voor een zwareberoepenregeling waren, maar

daar stonden we alleen in binnen de vakbeweging. We kregen op een gegeven moment minister Donner wel mee, maar die kwam met een merkwaardige zwareberoepenregeling waarvoor wij vreselijk hebben bedankt. In een generieke regeling moeten de twee elementen zitten die ik zo-even noemde: feitelijk kunnen blijven stoppen voor 65 en vanaf 65 een fatsoenlijke AOW.

Het is belangrijk dat je fit de finish haalt. Daar kunnen wij heel veel aan doen. Ik heb net aangegeven dat een sector als de bouw daar al veel in doet. Wij stoppen er jaarlijks op sectorniveau ongeveer 25 mln. in. Dat moet ook. Wij hebben een sector met midden- en kleinbedrijven en als wij dat niet regelen, gebeurt er niets bij de kleine bedrijven die daartoe de mogelijkheden niet hebben. Wij hebben de financiering geregeld op bedrijfstakniveau en de infrastructuur. Een bouwvakker kan terecht bij een loopbaanconsulent en kan ook echt op kosten van de bedrijfstak werken aan de verbetering van zijn loopbaan. Inmiddels hebben 11 000 mensen dat gedaan en zijn ze grotendeels voor de bouwsector behouden. Vandaar mijn pleidooi om niet te focussen op het modern ogende toekennen van leerrechtjes. Onze ervaring in de schildersector, waar wij met individuele budgetten hebben gewerkt, leert dat mensen liever een flatscreen televisie kopen dan dat zij gaan werken aan hun loopbaan. Geef die sectoren die zich daarvoor lenen en die daar zelf al in investeren de mogelijkheid door middel van cofinanciering. Je zou er WW-gelden en dergelijke voor in kunnen zetten om dat uit te breiden. Mogelijk kun je het intersectoraal vormgeven. Het zou perfect zijn als de bouw dat kan doen met kleinmetaal; daartussen is immers veel verkeer over en weer. Wij kunnen er veel aan doen. Wij kunnen mensen in de positie brengen waarin zij zelf keuzen kunnen maken om in, met en door hun werk vooruit te komen. U kunt ons daarbij een klein beetje helpen.

De heer **Jongejan**: De voorbeelden zijn door collega Kerstens al gegeven, die ga ik niet meer herhalen. Het maakt niet zo veel uit of mensen met een zwaar beroep op hun 65ste of 66ste of 64ste uitvallen. Wij willen dat gewoon niet hebben, want dat heet kwaliteit van leven. Daarom moeten wij dit echt naar voren halen en de inhoudelijke discussie starten over loopbaanpaden, over alle elementen die genoemd zijn. Dit zijn de zaken die ervoor zorgen dat mensen een pensioen kunnen opbouwen. Misschien krijgen zij iets minder pensioen vanwege de financiële problemen, maar zij kunnen toch nog opbouwen waardoor zij pensioen kunnen krijgen. Dus: zo lang mogelijk aan het werk blijven door tijdig te switchen. Als wij daaraan met ons allen gaan werken, lost dat veel problemen op.

De heer **Van der Kolk**: De discussie over de zware beroepen is een paar jaar gelden gevoerd. We hebben collectief vastgesteld dat het maken van een onderscheid in wet- en regelgeving op grond van een zwaar beroep niet werkt. Dat kan wel op basis van een arbeidsverleden, waarbij je die grenzen overigens niet heel expliciet en secuur kunt trekken. Arbeidsbegrenzing en inkomen is een benadering die wat mij betreft nog steeds voorligt. Het akkoord dat nu voorligt, doet niets met zware beroepen, net zomin als met de arbeidsparticipatie. Daar wil ik aan toevoegen dat scholing niets te maken heeft met een zwaar beroep. Mensen in zware beroepen worden ook geschoold, maar daardoor wordt het beroep niet anders.

Scholing als zodanig is ongelooflijk belangrijk in het kader van loopbaanontwikkeling en bijblijven in het vak, maar de zwaarte van het werk – ik hoef maar te wijzen op het werken in ploegendiensten – verandert daardoor niet. De sociale partners hebben in de loop der jaren de nodige ervaring opgebouwd met scholing, zware beroepen en hoe we het kunnen oplossen zodat het wat lichter wordt. Wij sluiten ontzettend veel cao's af

waarin wij dat soort afspraken maken. Sterker nog, wij constateren in toenemende mate dat daar ook werk van wordt gemaakt in de bedrijven. Dat heeft wat ons betreft weinig van doen met dit akkoord.

De heer Kerstens heeft al gezegd dat het ontzettend belangrijk is dat de afspraken die wij maken daadwerkelijk gefaciliteerd worden. Dan kunnen wij verder, zeker waar het gaat over sectoroverstijgende afspraken. Op dat punt valt nog wel een wereld te winnen.

De heer **Algra**: Ik zou bijna zeggen: het is fifty up, het begint vaak boven de 50. De stratenmaker die lang geknield zijn werk moet doen en de bouwvakker die zwaar moet tillen hebben een zwaar beroep. Maar eigenlijk is het maatwerk, want ook de leraar die voor de klas staat, heeft last van stress, evenals de manager die alle problemen op zijn werk moet managen en met hoofdpijn thuiskomt. Kortom, het is niet te vatten in een definitie. Ik vind het jammer dat de Kamer in het debat geprobeerd heeft om dat wel te doen.

Eigenlijk moet je praten over flankerend arbeidsmarktbeleid. Vandaar dat ik de term «fifty up» heb genoemd. Je moet ervoor zorgen dat voor de 50-plusser of de 55-plusser middels flankerend arbeidsmarktbeleid echte mobiliteit ontstaat. Er moet ook boven die leeftijd nog arbeidsmobiliteit zijn. Dat moeten we niet opgeven en ernaar streven om met 63 te stoppen met werken. Nee, de stijgende leeftijd is een gegeven, daar hebben wij mee te maken. Wij zijn samen verantwoordelijk – ook de werkgevers zijn verantwoordelijk – om ervoor te zorgen dat iedereen tot zijn 65ste, 66ste, 67ste of misschien wel 68ste kan blijven werken. Dat zou de insteek moeten zijn: arbeidsmobiliteit voor fifty up.

De heer **Ulenbelt** (SP): Er was ook statutair geen meerderheid binnen de FNV geweest als FNV Bouw een andere positie had ingenomen. Nu zegt FNV Bouw ook hier weer dat het wel mogelijk is om op je 65ste met AOW te kunnen dankzij dat gedoe met die vitaliteit. FNV Bondgenoten beoordeelt precies dezelfde situatie en komt tot de conclusie dat dat niet kan. Wie kan mij uitleggen wie het bij het rechte eind heeft? Een van de twee verhalen klopt dus niet.

De heer **Jongejan**: Als ik die vraag moet beantwoorden, moet ik alle vragen hebben en alle antwoorden kunnen geven. Dan kunt u wel gaan.

De heer **Ulenbelt** (SP): Aan hem had ik die vraag niet gesteld. Ik stel die vraag liever aan de heer Kerstens.

De heer **Kerstens**: Op de een of andere manier had ik dit al verwacht, ik weet niet hoe dat komt, maar toch. Voor ons was het erg belangrijk dat je niet alleen voor je 65ste kunt stoppen, maar ook dat je vanaf 65 gewoon AOW kunt ontvangen. Dat zit in dat pensioenakkoord, dat is de flexibilisering waarover mevrouw Jongerius sprak. Dat moet dan wel een fatsoenlijke AOW zijn. Het moet meer zijn dan alleen een papieren mogelijkheid. In het akkoord zoals dat er op 10 juni lag, was nog erg onduidelijk wat de inkomenseffecten waren wanneer je op je 65ste voor AOW zou kiezen. Gaandeweg bleek dat het gat niet zo groot was als door sommigen was berekend, maar dat er nog wel een gat was. Daarna zijn er verschillende zaken afgesproken die in onze berekeningen een rol hebben gespeeld. Dat is de vitaliteitspaarregeling die, in afwijking van wat daarover in het regeer- en gedoogakkoord staat, nu ook opengesteld wordt voor het sparen om het AOW-gat te dichten. Wij kennen in onze sectoren de gelukkige omstandigheid dat we in het kader van de levensloopregeling redelijke tot forse werkgeversbijdragen hebben

afgesproken. Die kunnen de mensen nu weer gaan inzetten. Het is geen automatisme, maar we bieden mensen wel de gelegenheid om dat te doen.

Het tweede element is de werkbonus. Daarvan gaat een bouwvakker profiteren zou ik bijna zeggen, maar dat is niet het goede woord. Hij krijgt daar recht op. Wij zijn er natuurlijk niet alleen voor bouwvakkers, maar waar er geen werkgeversbijdrage is afgesproken – het is mogelijk om dit af te spreken, FNV Bondgenoten heeft onlangs een mooi succesje binnengehaald bij een van de cao's – ligt de feitelijke uittredingsleeftijd hoger dan in de bouw. In onze sectoren is de feitelijke uittredingsleeftijd ergens tussen de 62 en de 63. Die gaat in 2020 of in 2025 natuurlijk niet naar beneden, maar zal eerder omhooggaan.

Dat betekent dat die mensen drie keer € 2 350 vangen, want dat is de werkbonus per doorgewerkt jaar of een deel van een doorgewerkt jaar. Als je dat bij elkaar optelt, dan bied je mensen de mogelijkheid om dat gat tot aanvaardbare proporties terug te brengen. Zo is onze berekening gemaakt. Wij wekken niet de suggestie dat het allemaal prima geregeld is waardoor iedereen achterover kan leunen omdat er geen gat meer is. Wel is er de mogelijkheid om door een slimme combinatie van een aantal zaken die in de blessuretijd zijn uitonderhandeld, dat gat tot aanvaardbare proporties terug te brengen.

De **voorzitter**: Mevrouw Lodders gaat ons heel even verlaten, zij komt straks weer terug. Ik geef het woord aan de heer Van den Besselaar.

De heer **Van den Besselaar** (PVV): Veel pensioenfondsen staan er op dit moment qua dekkingsgraad erg slecht voor. De heer Van der Kolk onderhandelt in veel sectoren en is betrokken bij grote pensioenfondsen die er zeer slecht voorstaan. Had u niet liever gepredikt voor rentestabiliteit in plaats van premiestabiliteit? Rentestabiliteit had u in ieder geval optisch het idee gegeven dat u er nog goed voorstond. Nu moet u iets gaan uitleggen dat mede door Europa wordt veroorzaakt, maar dat u volgens mij niet kunt uitleggen.

De heer **Van der Kolk**: Wij zijn inmiddels wel gewend dat wij dingen moeten uitleggen waar wij zelf niet verantwoordelijk voor zijn. Dat is nu een keer het lot van een belangenbehartiger. Wij hebben slechts ons akkoord gegeven aan de premiestabiliteit voor zover die betrekking heeft op de stijging van de levensverwachting. Voor de rest niet. Vandaar dat wij op dat onderdeel het akkoord, dat toch multi-interpretabel is, nadrukkelijk aanvechten. Wij willen de ruimte om de pensioenregeling te verbeteren, maar ook willen wij de ruimte hebben en houden om, op het moment dat er tegenvallers zijn, een en ander bij de werkgevers weg te halen. Dat gaat natuurlijk nog steeds op basis van gedeelde verantwoordelijkheid, dus de werknemers zullen ook bijdragen, maar nadrukkelijk ook de werkgevers. Dat is wat wij toen bepleitten en wat wij nog steeds bepleiten. De premiestabiliteit heeft slechts betrekking op de stijgende levensverwachting en niet op de rest.

Overigens hebben wij de positie ingenomen dat wij ons niet gebonden achten aan dit akkoord. Derhalve kunnen wij dit op eigen kracht in de decentrale onderhandelingen over pensioenregelingen voor het voetlicht brengen. Wij denken dat wij in staat zijn om dat op een aantal plekken te realiseren. Dat gaan wij dan ook doen, daarvan gaan wij de komende tijd werk maken.

Uw punt over de rentestabiliteit brengt ons terug bij het punt van de discontovoet, waarover mijn collega Noordman al iets heeft gezegd. Daar hoeven wij niet verder op in te gaan. Wij voelen er het meest voor om te disconteren, uitgaande van de bestaande systematiek, maar dan niet op basis van het prikken van één datum, maar van het uitsmeren over een langere periode.

De heer **Omtzigt** (CDA): Ik zal niet voorstellen om de Italiaanse rente als rekenrente te nemen. Dan zijn we eruit, maar hebben we een ander probleem. Ik heb een andere vraag die wel aansluit op uw laatste opmerking. Komt er een pensioencontract, of gaan we een ruime variatie zien van nominale en reële contracten in de sector, waardoor er volstrekt geen standaardisatie plaatsvindt maar wij wel een heel ingewikkeld stelsel krijgen?

De **voorzitter**: U stelt de vraag aan een persoon, hebben wij afgesproken.

De heer **Omtzigt** (CDA): Ik stel de vraag aan de heer Van der Kolk. Dan zal de heer Jongejan ongetwijfeld aanvullen.

De heer **Van der Kolk**: Wij kiezen nadrukkelijk voor één prudente discontovoet, één contractvorm en wij hebben als benadering steeds voor nominaal gekozen. We hebben daar de kanttekening bij gemaakt dat dit iets anders is dan het huidige garantiestelsel. Wij willen een nominaal stelsel, omdat dat de beste zekerheid biedt voor de opbouw en het uitkeren van het pensioen. Daarbinnen moet je vervolgens wel overeenkomen wanneer je tot korten overgaat et cetera. Binnen het nominaal stelsel wordt de eis gesteld om buffers op te bouwen. Die hoeven niet direct opgebouwd te worden in een reëel stelsel. Derhalve kiezen wij voor de benadering van het huidige stelsel als uitgangspunt, in contractvorm.

De heer **Jongejan**: Het pensioenakkoord is een kaderakkoord waarbinnen meerdere mogelijkheden zijn. Wij zoeken zo veel mogelijk naar eenheid, maar het blijft hier en daar maatwerk.

De **voorzitter**: Ik dank de vakbonden voor hun inbreng. Uiteindelijk zijn wij maar een kwartiertje uitgelopen. Ik dank u daar zeer hartelijk voor.

Blok 3:

Gesprek met de generaties:

De heer Pikaart – AVV, Alternatief voor Vakbond

De heer Boelaars – PensioenOpStand

De heer Van Rooijen – CSO

De heer Van Splunder – CSO

De heer Muilwijk – CNV Jongeren

De heer Wiersma – FNV Jong

De heer Hendriks – ANBO

Voorzitter: Hamer

De **voorzitter**: Het is allemaal iets uitgelopen en ik wil aan de woordvoerders vragen of we aan het einde van dit gesprek een kwartiertje kunnen verlengen. Daarmee verdelen we het leed van het uitlopen tussen deze groep en de volgende.

We hebben nu een heel grote groep, die wordt aangekondigd als «generaties». U bent allen van een generatie. Wij zullen in de loop van het gesprek achterhalen van welke generatie u precies bent.

In de loop van de middag hebben we de traditie opgebouwd, de gasten te vragen om zich kort voor te stellen. Dat is best lastig om dat kort te doen, maar ik ga u toch vragen om in maximaal vier zinnen aan te geven hoe uw organisatie of uw generatie in het pensioenakkoord staat. Hoe korter u bent, hoe meer gelegenheid wij hebben tot het stellen van vragen. Ik begin aan de rechterkant. Misschien wilt u uzelf voorstellen; dat is gemakkelijker voor de mensen die meeluisteren.

De heer **Pikaart**: Mijn naam is Martin Pikaart. Ik ben voorzitter en medeoprichter van het Alternatief voor Vakbond, dat is opgericht omdat wij van mening zijn dat de belangen van werknemers onder 50 jaar slecht worden behartigd. Er zijn weinig 50-minners georganiseerd. Wij kijken als volgt tegen de problematiek aan. We staan nu voor een van de ingrijpendste wijzigingen in het pensioenstelsel van de afgelopen eeuw. In het afgelopen decennium zijn er al verschillende wijzigingen geweest, waarbij steeds – zoals de heer Algra zojuist al zei – de zure appel werd doorgeschoven. Bestaande rechten en die van ouderen werden overeind gehouden en de versobering moet worden opgehoest door jongeren. De situatie is slecht voor jongeren en met het pensioenakkoord dreigt die nog veel slechter te worden.

De heer **Boelaars**: Voorzitter. Ik begin even met een vraag. Martin begon met een statement, maar verwacht u dat ik mij alleen voorstel en krijg ik daarna nog de kans om een paar punten naar voren te brengen?

De **voorzitter**: Jazeker! U krijgt straks een hoop vragen van de leden.

De heer **Boelaars**: Mijn naam Ilja Boelaars, landelijk bestuurslid van de Jonge Democraten. Ik zit hier echter namens PensioenOpStand, omdat wij ons als politieke jongerenorganisaties ongelooflijk zorgen maken over de toekomst van ons pensioen. Wij hebben ons verenigd in PensioenOpStand en dat zijn de JOVD namens de jongeren van de VVD, de Jonge Socialisten voor de PvdA, Dwars van GroenLinks, de SGP-jongeren, de Jonge Democraten van D66 en het Alternatief voor Vakbond. Het belangrijkste punt is dat jongeren structureel worden benadeeld als het pensioenstelsel wordt aangepast. De oorzaak hiervan is dat een heel beperkte groep mag beslissen over de 800 mld. pensioenvermogen. Dat is twee keer onze staatsschuld. De Kamer verplicht alle werkende Nederlanders en dus alle werkende jongeren tot het betalen van premie aan al die pensioenfondsen, terwijl die beperkte club van vakbonden en werkgeversorganisaties de buit mag verdelen. Ik wil de Kamer daarom vandaag aanspreken op haar verantwoordelijkheid. Als zij werkende jongeren verplicht, geld te betalen aan deze fondsen, is het ook haar verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat mijn generatie overal aan tafel komt waar dat geld verdeeld wordt.

De heer **Van Rooijen**: Voorzitter. Ik dank u voor de uitnodiging die voor de ouderen vrij historisch is. Voor de vorige hoorzitting waren wij als enige belanghebbende nog niet uitgenodigd. We zijn ook des te blijer dat wij hier aan tafel zitten. We zitten nog niet aan tafel bij de gesprekken met de sociale partners en ook niet met de politiek over de belangenbehartiging en een goede inbreng van de belangen van de ouderen, maar ik wil wel gezegd hebben dat wij op geen enkele wijze een bijdrage willen leveren aan een tegenstelling tussen generaties. Wij hebben er enorm veel belang bij, ook voor onze kinderen en kleinkinderen. Ik heb op de dag van de afstempeling – 31 augustus 2010 – met René van den Brink gezegd dat wij altijd als eerste daarvoor moeten blijven zorgen. Dat willen we op twee manieren concreet maken. De jongerenorganisaties zitten hier naast ons. In januari heb ik op een SP-bijeenkomst tegen de voorzitter van de SP-Jongeren en later tegen Martin Pikaart gezegd dat wij in december meer tijd hebben om te kijken hoe we die belangentegenstelling kunnen voorkomen en kunnen zorgen voor een goed draagvlak voor alle generaties. Ik noem als voorbeeld het feit dat wij als ouderen al jaren moeten accepteren dat er niet geïndexeerd wordt. Volgens minister Kamp zal dat nog vijf tot tien jaar duren, zoals hij onlangs op de ABP-bijeenkomst in de Haagse Schouwburg zei. Daarna is zelfs een korting mogelijk. Dat betekent dat wij een gigantische bijdrage leveren, als offer om het stelsel houdbaar te houden.

Een kostendekkende premie is een absolute voorwaarde voor de houdbaarheid van het stelsel. Als de premie niet kostendekkend is, moeten de aanspraken voor de toekomst worden aangepast. Anders bouw je alleen maar nog meer niet-indexeren en risico op.

De **voorzitter**: Mag ik u vragen, het hierbij te laten? We komen echt op alle vragen terug.

De heer **Van Splunder**: Voorzitter. Dank voor de uitnodiging. Die kwam een beetje laat, maar wij hebben die zeer gewaardeerd. Ik zit hier namens de CSO. In mijn vrije tijd ben ik voorzitter van de BCOB, een belangenbehartiger 50-plus. Ik zeg er even met nadruk bij dat wij geen oogkleppen op hebben voor andere generaties. Dat is iets wat steeds wordt afgewogen en die benadering willen wij ook kiezen in de discussie over de pensioenen. Om het niet bij woorden alleen te laten, wil ik daar graag nader op ingaan en voorstellen voor een aanvullend toetsingskader doen. Omdat bij jongeren toch de angst bestaat dat ouderen grepen uit de kas zouden doen, wil ik pleiten voor een aanvullend toetsingskader op grond waarvan in elk geval een gelijke behandeling van generaties mogelijk wordt. Ik zou het echter liever hebben over kansarme en kansrijke groepen.

De heer **Muilwijk**: Mijn naam is Arjan Muilwijk en ik ben voorzitter van CNV Jongeren. Het is vandaag Dankdag. Dat is een goede protestantse gewoonte. Het idee is dat je dan dankt, maar juist vandaag organiseert de Kamer deze hoorzitting en ik vrees dat ik toch een paar dingen moet zeggen waarvoor ik niet kan danken. Ik ben blij met een aantal positieve punten uit het akkoord als het gaat over premiestabilisatie. Ook met de verschuiving van een nominaal naar een reëel stelsel zie ik kansen voor jongeren, als die goed wordt uitgevoerd en men ook consistent is, dat wil zeggen dat er ook gekort wordt als er tekorten zijn. Het is een algemeen gedeeld beeld dat de zure appel soms naar voren is geschoven. Daar ben ik nu ook bang voor. Ook ben ik blij met de koppeling aan de levensverwachting. CNV Jongeren heeft daar al vijf jaar geleden voor gepleit. Toen werden we nog heel raar aangekeken, maar nu gebeurt het.

Zorgen heb ik met name als het gaat over de verdiscontering. De Kamer zal zeker nog vragen hoe we dat exact gaan doen. The devil is in the details, maar dit is geen detail. Dit is heel belangrijk voor de wijze waarop wij de pensioenen waarderen. Wat betreft het invaren van de oude rechten is het de vraag of we dat durven en ook consistent doen en of we daar ook wat van ouderen durven te vragen. Het is inderdaad allemaal wat minder zeker. Ik hoop dat de vakbonden – ik ben daar zelf ook een vertegenwoordiger van – ook open durven te communiceren dat dit inderdaad ook het geval is. Op vragen of het inderdaad zo onzeker wordt en dat er soms gekort zal worden, is het antwoord wat mij betreft een volmondig «ja».

Ik sta als vertegenwoordiger van jongeren in de vakbond wel voor collectiviteit en solidariteit, maar daar zal inderdaad wel wat tegenover moeten staan, ook voor de jonge generatie.

We hebben het vandaag over het pensioen. Dat is heel goed, maar ik hoop dat we ook nog eens worden uitgenodigd om te praten over onze zorg over de rekening voor de jongeren in de toekomst.

De heer **Wiersma**: Voorzitter. Dank voor de uitnodiging. Ik weet niet of die laat was, maar ik ben er in ieder geval blij mee. De verhouding tussen jongeren en ouderen in Nederland wordt schever. Je zou kunnen zeggen dat de generatie 35-min voetbalt met zeven man tegen de generatie 35-plus met elf man, hoewel het hier vandaag omgekeerd is. Mijn

generatie staat voor heel grote uitdagingen en een daarvan is het pensioen. Dit akkoord is volgens ons een noodzakelijke stap in de goede richting. Dat is een richting, waarin de lusten en de lasten over de generaties worden verdeeld.

Natuurlijk heb ik nog wat kritische kanttekeningen en de eerste heeft betrekking op de egaliseringsreserve. Het is goed dat die is opgenomen, maar we moeten nog veel beter kijken naar de uitwerking. Voorkomen moet worden dat meer en onterecht geld belandt in het meer van de gepensioneerden. Dat is natuurlijk niet nodig; die tijd is ook voorbij. Uiteraard moeten ook die onrealistische rekenrentes worden voorkomen.

De tweede kanttekening is dat er zo spoedig mogelijk een onderzoek moet worden gedaan naar de leeftijdsdifferentiatie. Er wordt wel over gesproken, maar het moet nu worden gedaan en niet over vijf jaar. Wat mij betreft, wordt ook onderzoek gedaan naar nut en noodzaak van de doorsneepremie.

De derde kanttekening heeft betrekking op de invloed van jongeren en pensioenfondsen. Er moet meer diversiteit komen en meer vergroening. Het gebeurt nog te weinig en jongeren moeten stem krijgen, al was het maar omdat zij het meeste risico lopen.

De vierde kanttekening is dat de waardeoverdracht juist voor jongeren belangrijk is. Daarover is ook een motie aangenomen. Jongeren wisselen vaker van baan en verliezen veel pensioengeld in die wissel.

Waar ik mij veel zorgen over maak, is het recente voorstel van de minister onder druk van D66 en de VVD om gepensioneerden in besturen van pensioenfondsen op te nemen. Gepensioneerden! Hoezo maken zij zich zorgen om de positie van jongeren en pensioen? Dat vraag ik mij af en laten zij mij dat ook maar eens uitleggen. Het is belachelijk. Het gaat over ons. Wij lopen het meeste risico en dat moet deze Kamer naar mijn idee veel beter begrijpen, veel vaker en veel meer.

De heer **Hendriks**: Voorzitter. Mijn naam is Maarten Hendriks. Ik ben vertegenwoordiger van de ouderenbond de ANBO. Wij hebben als onderdeel van de FNV zeer actief meegewerkt aan de totstandkoming van dit akkoord. Er is veel discussie over geweest en dat heeft uiteindelijk tot een aantal goede aanpassingen geleid. Er zijn inderdaad nog wat open eindjes of, zeg maar gerust, einden, maar er is in ieder geval een richting naar een mogelijke oplossing aangegeven.

Wij staan achter het akkoord en dan gaat het met name om de houdbaarheid. Er wordt vaak gesproken over het opvangen van de financiële schokken en de stijgende levensverwachting, maar daar willen wij nog een element aan toevoegen, namelijk een eerlijke verdeling van de lusten en lasten tussen de generaties. Zonder dat is er wat ons betreft ook geen akkoord. Dat klinkt misschien raar uit de mond van een vertegenwoordiger van een ouderenbond, maar wij zijn ons er terdege van bewust dat er een evenwichtig akkoord moet komen.

Ik heb nog een paar andere opmerkingen, maar die heb ik in mijn paper opgenomen. Ik kan het voor dit moment hierbij laten met de opmerking dat we zo snel mogelijk aan de slag gaan met de uitwerking van dit akkoord.

De **voorzitter**: De heer Klaver en mevrouw Ladders zullen de introductie van het blokje «generaties» voor hun rekening nemen.

De heer **Klaver** (GroenLinks): Ik heb een vraag over de orde. Mag ik twee vragen stellen als ik ze kort houd?

De **voorzitter**: We hadden een afspraak gemaakt voor degenen die de aftrap doen. Laat ik u samen drie vragen geven! Gezien de breedte van het gezelschap stel ik voor, dat u even aangeeft aan wie u uw vragen wilt stellen.

De heer **Klaver** (GroenLinks): Dan begin ik bij de heer Van Rooijen. Hij heeft het voortdurend over een aantasting van de rechten van gepensioneerden. Hij heeft ook gezegd dat de eigendomsrechten worden aangetast en dat hij voornemens is, naar het Europees Hof voor de Rechten van de Mens te stappen als het allemaal zo doorgaat. Als dit inderdaad een aantasting is van de eigendomsrechten en hij een kans denkt te maken bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, hoe groot acht hij de kans dat een groep jonge ambtenaren ontvankelijk wordt verklaard met de bewering dat de VUT van hun geld, van hun eigendom wordt betaald? Mijn tweede vraag is gericht aan de heer Boelaars en de heer Van Splunder. Van de heer Boelaars wil ik weten welke elementen uit het pensioenakkoord echt moeten worden veranderd om het voor hem acceptabel te maken. Dezelfde vraag geldt voor de heer Van Splunder met daarbij het verzoek of hij specifiek kan ingaan op het punt van het ftk.

De heer **Van Splunder**: Ik spreek hier als lid van het bestuur van de CSO, dus namens de drie organisaties. Het eigendomsrecht, het invaren en de eventuele gang naar het Hof in Straatsburg is een standpunt dat alleen geldt voor mijn vereniging, waar ik voorzitter van ben. Daarvoor hebben wij in het voorjaar de Stichting Pensioenfatsoen ingesteld. Gisteren heeft de minister nog op een seminar uitgesproken dat het collectief invaren een heel moeilijk te bereiken doel zal zijn. Ik sluit mij daar graag bij aan. De heer Lawson spreekt straks nog met de Kamer. Ik heb zijn stuk gelezen, maar ik wil hier alleen maar zeggen dat uiteindelijk het Hof uitmaakt wat de rechten van de mens op dit punt zijn en niet professor Lawson. Ik begrijp namelijk uit het FD dat hij die gang kansloos acht. Ik houd mij liever aan de uitspraken van de minister. Het gaat over 600 mld. van de 900 mld. die nu in de fondsen zit. Wij zijn van mening dat de nominale opgebouwde rechten van gepensioneerden en jongeren – het gaat over alle opgebouwde rechten, ingegaan of niet – niet aangetast mogen worden, ook gegeven de niet-indexering en de mogelijkheid in de wet tot afstempeling. De werkgevers hebben al in 2007 gezegd dat de premies niet omhoog konden en toen was er nog helemaal geen sprake van een crisis. Zij hebben de kans door de crisis van de jaren erna heel goed gebruikt om te blijven stellen dat het juist was wat zij daarvoor al vonden. Dat is hun recht, maar wij zijn van mening dat de nominale opgebouwde rechten onverkort als eigendomsrecht worden gehandhaafd, in welk stelsel dan ook. De mensen hebben daar hun hele leven voor gewerkt. Er is ook geen enkele mogelijkheid voor de gepensioneerden om dat nog bij te verdienen of bij te verzekeren, iets wat de actieven gelukkig wel kunnen.

De heer **Boelaars**: De vraag aan mij was welke elementen veranderd moeten worden om het pensioenakkoord acceptabel te maken. Het akkoord is gesloten door een aantal partijen, door dewelke wij ons totaal niet vertegenwoordigd voelen. Wat ons betreft, is er gewoon geen akkoord dat draagvlak onder jongeren heeft. We moeten met een nieuwe club aan tafel en een nieuw pensioenakkoord sluiten. U wilt echter iets horen over de inhoud. Het evidente punt dat ons een balk in het oog is, is dat de sociale partners denken iets te doen aan het ftk. Zij denken dat zij de ruimte vergroten om de rekenrentes wat op te hogen. Zij hebben het

lef om een plaatje weer te geven – ik zie dat op bladzijde 21 in de paper van de heer Van Rooijen – dat voor het ...

De heer **Van Rooijen**: Dat is een sprookje!

De heer **Boelaars**: Ik ben blij dat u het met mij eens bent! Het is overigens het enige plaatje dat in het akkoord te zien was. We hebben samen om de tafel gezeten en daar kwam de witte rook: eureka, we kunnen in een keer vanaf nu bijna elk jaar 1% meer uit die pot verdelen. Dat is echt een schande. Dit moet de Kamer toch de ogen openen. Als zij ons verplicht, deel te nemen aan dat stelsel, kan dat alleen als wij aan tafel zitten. Dit akkoord heeft geen draagvlak. Doordat de jongeren niet aan tafel zitten, brokkelt dat draagvlak steeds sneller af. Dan moeten we op een gegeven moment gaan praten over de vraag of de verplichtstelling nog wel houdbaar is, maar ik ben bang dat iedereen aan tafel het daar niet over wil hebben.

De heer **Van Splunder**: Voor de CSO waren de meningen over het pensioenakkoord zeer divers, van «onnodig» tot «wel nodig» en «een goede start». Op dit moment is het akkoord het vertrekpunt voor de CSO, een basis voor een aantal aanpassingen c.q. verbeteringen.

De heer Klaver heeft een specifieke vraag gesteld over het toetsingskader. Een veelgehoord punt in de afgelopen periode is het grote risico van de casinopensioenen of de greep uit de kas, door welke generatie dan ook. Ik schets het even zwart-wit. In de komende periode moeten specifieke aanvullende afspraken worden gemaakt over het verdelen van lusten en lasten in de komende periode, zodat op voorhand zeker is dat geen greep uit de kas wordt gedaan. Wij zouden daarover graag verder discussiëren om er in elk geval voor te zorgen dat je een draagvlak krijgt met elkaar. Dat zal een van de meest cruciale punten worden voor de komende periode.

Ik ga nog een stap verder. Van Rooijen heeft heel nadrukkelijk aangegeven wat het uitgangspunt is wat betreft bestaande rechten. Er kunnen zich echter situaties voordoen dat je die ambitie niet kunt waarmaken, net als op dit moment binnen het huidige stelsel gebeurt. Op grond daarvan zou het ook goed zijn om, in lijn met mijn eerdere voorstel, met elkaar door te praten over de wenselijkheid van een aanvullend kader op het moment dat ambities niet gerealiseerd kunnen worden. Een uitgangspunt daarbij kan zijn dat het in elk geval proportioneel is naar verschillende groepen, bijvoorbeeld leeftijdscategorieën. Dan zou er sprake zijn van evenwicht en duurzaamheid.

Mevrouw **Lodders** (VVD): Ik wil allereerst mijn excuses aanbieden voor het feit dat ik de eerste tien minuten heb moeten missen.

De heer Wiersma nam afstand van het wetsvoorstel dat door D66 en de VVD is ingediend. Ik praat daar uiteraard graag een keer verder met hem over, maar nu wil ik hem vragen hoe het dan wel ingericht moet worden. Kan hij daar een concrete invulling aan geven? Mijn vervolgvraag die ik gemakshalve ook aan de heer Wiersma stel, is of in het voorliggende pensioenakkoord voldoende is ingegaan op de wisseling tussen sectoren, maar bijvoorbeeld ook op de overgang van werknemer naar zzp'er. Zou hij daar iets meer over willen zeggen?

De heer **Wiersma**: Dat gesprek gaan wij uiteraard graag aan, al is het maar omdat slechts 2% van de leden van het bestuur van het pensioenfonds onder de 35 jaar is. Ik realiseer mij ook wel dat het een verantwoordelijkheid is van iedereen, ook van de vakbonden, maar wij geven daar nu

zelf het goede voorbeeld van. Wij organiseren met CNV Jongeren een masterclass pensioenen om jongeren op te leiden, zodat zij uiteindelijk ook in deelnemingsraden en pensioenfondsbesturen zitting kunnen nemen. Dat is een best practice die ook gehoor vindt binnen de vakbeweging. Dat is een positieve ontwikkeling, maar er zijn natuurlijk veel meer mogelijkheden nodig om de groep die het meeste risico loopt meer invloed te geven, al is het maar omdat zij het langste leven en nog moeten werken. Dat is ook in die zin weer een winstpunt van dit akkoord. Jongeren zijn in het verleden ook wat gevangengezet in het defensieve beleggingsbeleid van ouderen. Als je die slag nu maakt in dit pensioenakkoord, is de tweede stap om jongeren aan die tafel ook daadwerkelijk invloed te geven. Kortom, ik ga het gesprek graag aan.

De vraag naar de overgang naar zzp'ers is natuurlijk ook een vraag naar keuzevrijheid, namelijk of dit nog wel tegemoetkomt aan de keuzevrijheid waar jongeren tegenwoordig op wachten. Het is een veronderstelling en juist die veronderstelling geeft aan dat we daar nog meer van moeten weten. Dat valt wat mij betreft dan ook samen met het onderzoek naar leeftijdsdifferentiatie. Kan je daar iets in doen, waardoor je een beter evenwicht bereikt in het risico en de leeftijd waarop je op dat moment werkt? Daarom noemde ik ook de doorsneepremie. Ik bekijk het realistisch: op dit moment lever je op relatief jonge leeftijd veel van je inkomen in en relatief weinig als je later meer verdient. In Nederland loopt de piramide altijd maar omhoog; we verdienen meer en meer op latere leeftijd. Daar zijn ook argumenten voor, bijvoorbeeld Europese kaders, maar ik vind het relevant om in brede zin en ook op dit punt de solidariteit te herijken.

De heer **Omtzigt** (CDA): Het is Dankdag, maar voor katholieken is het Allerzielen en dat heeft voor pensioenen weer een heel andere uitstraling! Ik heb een vraag aan de heer Van Splunder. Welk aanvullend toetsingskader heeft hij voor ogen om ervoor te zorgen dat de gelijke behandeling tussen generaties geborgd is? Mocht er tijd zijn, dan ben ik ook benieuwd hoe de heer Boelaars op deze vraag zou reageren.

De heer **Van Splunder**: Wat betreft de techniek heb ik niet meteen iets voor ogen. Ik zou dit ook niet het goede moment vinden. Het gaat mij meer om de denklijn en ik vind die passend bij het akkoord. Het moet mogelijk zijn om naar cohorten of naar omstandigheden een kader te vormen.

De heer **Boelaars**: Ik ben blij dat de heer Van Splunder ook de cohorten noemt. Wij zijn namelijk het vertrouwen kwijt dat een pensioenfondsbestuur in staat is om daar een goede afweging in te maken als het om zulke grote bedragen gaat. De perverse prikkels die uitgaan van zo'n vermogen zijn zo groot dat we heel snel moeten onderzoeken of we inderdaad niet naar die cohorten toe moeten, waar de barrières te groot zijn om tussen de generaties nog stiekem wat uit potjes weg te halen. Wij zouden graag snel onderzocht zien of dat op korte termijn haalbaar is. We moeten op zijn minst aan die tafel zitten, maar dat heb ik nu wel vaak genoeg herhaald.

De heer **Van den Besselaar** (PVV): Je zou het niet zeggen, maar ik ben ook jong geweest en moest toen ook pensioenpremie betalen. We hebben in Nederland al zo'n 50 tot 60 jaar pensioenfondsen. Waarom nu de discussie over de generatieproofheid van het pensioen? We hadden al een generatieproof pensioen.

De **voorzitter**: Aan wie stelt u deze vraag?

De heer **Van den Besselaar** (PVV): Laten de jongelieden maar antwoorden.

De **voorzitter**: Ik wil graag een naam van iemand.

De heer **Van den Besselaar** (PVV): De heer Van Muilwijk.

De heer **Muilwijk**: We hebben een driepijlerpensioen. Deze vraag heeft sowieso betrekking op de kosten voor de AOW, die enorm zullen oplopen. Dat is een van de redenen waarom we het erover hebben. De tweede reden is dat de reële dekkingsgraad er bij een aantal pensioenfondsen belabberd voor staat. De vraag is hoe we die tekorten in diverse fondsen inlopen. Dat ligt niet alleen aan rentestanden, hoewel sommigen de zaken op deze manier voorstellen. Het ligt ook aan fundamentele tekorten die we de afgelopen jaren hebben opgebouwd. Het lijkt me nogal wieses dat dit een potentieel conflict is tussen generaties. Dan heb ik nog niet eens het derde punt genoemd. Dat gaat over de manier waarop we in het nieuwe stelsel – als we naar een reëel stelsel gaan, waarvan ik een voorstander ben – de renteverwachtingen voor de toekomst meerekenen, de discontovoet. Dat lijken mij drie heel belangrijke redenen. Ik kan er zo nog een paar noemen, maar ik moet mijn spreektijd beknopt houden.

De heer **Ulenbelt** (SP): Er zitten jongeren aan tafel die tegen het akkoord zijn en er zitten jongeren aan tafel die voor het akkoord zijn. Er zitten ouderen aan tafel die voor het akkoord zijn en ouderen die tegen het akkoord zijn. Dat is het beste bewijs dat er in ieder geval geen sprake is van een generatieconflict, anders was het jong tegen oud!

De heer **Boelaars**: U moet wel weten dat de heren van de vakbond van de vakbond zijn en in loondienst zijn van de vakbond.

De heer **Ulenbelt** (SP): Er zijn ouderen in loondienst en jongeren in loondienst, dus dat is niet het onderscheidende argument. Ik heb een vraag voor de heer Van Rooijen. Hij nam het initiatief om oud en jong bij elkaar te halen. Is hij van plan om een alternatief pensioenakkoord te bereiken, dat kan concurreren met het bestaande akkoord? Ik heb hem in discussie gezien met de voorzitter van de jongerenorganisatie van mijn partij. Dat was een boeiende discussie; zij konden het eens worden. Als dergelijke vleugels het eens kunnen worden, kan alles wat ertussen zit het toch ook eens worden. Is dat zijn ambitie?

De heer **Van Rooijen**: Mijnheer Ulenbelt, dank voor deze inkopper. Ik was inderdaad in januari bij de SP. Ik zou dat graag willen doen, maar ik moet dat nog wel in onze achterban bespreken. Ik heb het zowel in mijn bestuur als in het CSO-bestuur al eens genoemd. De volgende week woensdag zal ik het in ons eigen bestuur aan de orde stellen en vlak daarna in het CSO-bestuur. De bedoeling is, dat we in december daartoe het initiatief nemen, als dat intern draagvlak heeft. Ik denk dat dit er inderdaad is, want ik heb natuurlijk wel eens wat gesondeerd. Dat moet ook echt, anders krijgen we een discussie over generaties en tegenstellingen. De media doen daar graag aan mee en wij vallen zelf ook wel eens in die kuil.

Mevrouw **Vermeij** (PvdA): Ik heb een vraag naar aanleiding van wat hier gezegd is. De heer Van Rooijen sprak over nominale rechten die eigendomsrechten zijn. Tegelijkertijd had hij een prachtig verhaal over de tegenstelling die hij wil opheffen. Ik zou graag een reactie van de heer Pikaart krijgen op die uitspraak van de heer Van Rooijen. Is hij het daarmee eens?

De heer **Van Rooijen**: Ik begrijp de reactie van de ouderen heel goed. Vaak zijn er zaken keihard beloofd. Ze staan op papier en ze staan nog steeds in de jaarverslagen onder het kopje Rechts afdwingbaar bij de nominale rechten. Zij krijgen UPO's toegestuurd, waar het allemaal in staat. Bij heel veel fondsen was tot voor kort de indexatie ook gegarandeerd, bijvoorbeeld bij het ABP en andere bedrijfstakfondsen. Dat die ouderen zich dus belazerd voelen, begrijp ik heel goed. Daar hebben ze ook gelijk in.

Aan de andere kant is de financiering van die beloftes te gering. Er zijn fondsen met 85% dekkingsgraad of nog minder. Zij moeten naar 130%. Zij hebben de afgelopen jaren al redelijk wat uitstel gehad. De orde van grootte waarmee zij moeten korten om naar die 120% of 112% te gaan, is 30%. Het is heel lastig om dat in een keer te doen. Zij kunnen het wel over heel veel jaren uitsmeren, maar daar wordt het nog minder van. De wetgever heeft natuurlijk niet voor niets de mogelijkheid om te korten in de wet opgenomen en naar mijn mening is het op dit moment niet meer mogelijk om dat nog naar voren te schuiven, om dat nog meer uit te stellen. De heer Algra zei dat wij de zure appel al heel lang naar voren hebben geschoven. Dat hebben zij eigenlijk al twee decennia lang gedaan. De vergrijzing is echter al wat langer bekend dan twee decennia. Ik begrijp het verhaal en de emotie bij de gepensioneerden heel goed, maar de economische ratio laat niet anders toe dan nu in te grijpen.

De heer **Koolmees** (D66): Ik heb ook een vraag aan de heer Pikaart. Vanmorgen hebben wij een hoop geruststellende woorden gehoord over generatieproof beleid en dat het aan de cao-tafel wel zou worden geregeld. Ik heb inmiddels begrepen dat de heer Pikaart daar geen vertrouwen in heeft. Waarom denkt hij dat het aan de decentrale cao-tafel niet goed komt? Wat zijn zijn overwegingen daarvoor?

De heer **Pikaart**: Ik heb een aantal overwegingen om te vermoeden dat dit niet goed komt. Ten eerste zijn de jongeren niet alleen gering vertegenwoordigd in de pensioenfondsbesturen, maar ook aan de cao-tafels. Het zijn namelijk dezelfde partijen die daar namens de werknemers zitten. Ten tweede is de neiging om zaken naar voren te schuiven gewoon ingebakken. Ik wil een voorbeeld noemen. Ik lees in het jaarverslag 2002 van het ABP, dat «de huidige renteniveaus al zeer laag» waren. Volgens de statistieken van de Nederlandsche Bank stond de 30-jaarsrente in dat jaar echter boven 5%. Nu staan zij op 2,7%. Die rente daalt al 20 jaar en de fondsen vinden jaar op jaar dat de percentages te laag zijn. Dit is trouwens specifiek iets voor de bedrijfstakfondsen, waar de vakbonden aan het roer staan. Ondernemingspensioenfondsen hebben de rente vaak deels of geheel afgedekt. Dit zijn echter twee redenen die voor mij onvoldoende zijn om te vertrouwen op de geruststellende woorden van vakbonden dat het wel goed komt. Dat wordt namelijk al te lang gezegd. Dat werd ook gezegd bij de VUT. Wij vertrouwen daar niet meer op.

De **voorzitter**: Is er nog iemand die heel graag iets kwijt wil?

De heer **Van Splunder**: Voorzitter. Ik wil even ingaan op het alternatief dat zojuist werd genoemd. Volgens de CSO is het pensioenakkoord een gegeven. Dat is voor ons het vertrekpunt voor de verdere discussie. Het zou niet goed zijn om de halve wereld weer van stal te halen. Mijn tweede opmerking sluit aan bij het punt dat zojuist aan de orde was. De discussie over de verantwoordelijkheidsdeling tussen pensioenfondsbesturen en de cao-tafel moet naar mijn mening nog plaatsvinden; wie is op welk punt precies verantwoordelijk? Ik wijs in dit verband op het besluit over het invaren van rechten. Het zou heel goed zijn als ook dat punt in de komende periode verder wordt uitgewerkt en verduidelijkt. Het

zou heel goed zijn als de verschillende belanghebbende organisaties zich daar op de een of andere manier bij zouden aansluiten om een discussie over de uitgangspunten te voorkomen. Ik zeg niet dat zij met zijn allen om de tafel moeten gaan zitten, want dan zou het een Poolse Landdag kunnen worden. Over dit punt moet op redelijk korte termijn helderheid komen.

De **voorzitter**: Ik zie dat nu iedereen nog wat wil zeggen, maar dan moet het echt heel kort worden gehouden.

De heer **Hendriks**: Ik wil graag nog twee punten naar voren brengen. Ik hoor vaak zeggen dat er grepen uit de kas worden gedaan en dat mensen van 65 jaar en ouder steeds maar meer willen hebben en steeds een hogere indexatie willen. Dat is geenszins het geval.

In de tweede plaats moet ook wat ons betreft haast worden gemaakt met het andere wetsvoorstel tot versterking van het bestuur van pensioenfondsen. Wij achten het namelijk zeer belangrijk dat er deskundige bestuurders komen, zodat het vertrouwen kan toenemen dat er inderdaad geen grepen uit de kas worden gedaan of ongeclausuleerde rendementen naar voren worden geschoven.

De heer **Wiersma**: Voorzitter. U hebt een aantal keren het woord «kort» gebruikt en ik zou daar «korten» van willen maken. Ik wil daar nog graag een opmerking over maken. Dat is een harde voorwaarde geweest van FNV Jong in de pensioendiscussie: wij moeten ook durven korten om het pensioen voor jongeren te waarborgen. De discontovoet kan daarbij wel eens behulpzaam zijn. Met de instabiele discontovoet zou de korting van dit jaar het volgend jaar weer teruggedraaid kunnen worden. Dat levert alleen maar meer onduidelijkheid en onzekerheid op en daar zijn we niet bij gebaat.

De heer **Muilwijk**: Voorzitter. Wij gaan tot het hoogste gerechtshof als de nominale rechten worden aangetast. Dat is een juridische benadering. Er is ook een meer morele benadering: is het eerlijk om de jonge generatie bij een nieuw pensioenakkoord te laten betalen voor bestaande, reeds opgebouwde rechten? Ik wil de Kamer oproepen om niet alleen naar de juridische kant te kijken, maar ook naar de morele kant. Naar mijn mening is dat niet eerlijk.

De heer **Van Rooijen**: Als oud-staatssecretaris van Financiën en door het belastingrecht weet ik dat terugwerkende kracht als onmogelijk wordt beschouwd. Dat weet de Kamer. De Kamer heeft zelden of nooit in de belastingwetgeving terugwerkende kracht toegestaan. Dat is hier eigenlijk ook aan de orde. Daar kan ik kort over zijn.

Volgens de huidige wetgeving is afstempelen – korten – definitief. Als er over een jaar gekort zou worden, komt het nooit meer terug. De huidige Pensioenwet geeft de gepensioneerden niet het recht om later te vragen om de afstempeling ongedaan te maken, zelfs als het beter gaat. Voor de nieuwe wet zal dat wel worden gevraagd. Alvorens wordt geïndexeerd, kan eerst de afstempeling ongedaan worden gemaakt. Dit wordt een groot drama. De huidige wet voorziet er niet in. De fondsen mogen dat wel doen, maar de gepensioneerde heeft er geen recht op.

In de brief van de FNV aan de Kamer van augustus stond dat er geen premiekortingen en premieholids meer mogelijk zijn voor de werkgevers. In de brief van de Stichting van de Arbeid van 15 september staat dat tijdelijk de premies verlaagd kunnen worden. Ik wil de sociale partners vragen om dat nog eens te bekijken, want dat is volledig met elkaar in strijd. De heer Wientjes heeft bij het tekenen van het akkoord

gezegd dat de premies nooit meer naar beneden zullen gaan. In de brief voor het Kamerdebat van 15 september staat zwart op wit dat zij tijdelijk naar beneden kunnen gaan als het wat beter gaat. Hij beloofde dat dit nooit meer zou gebeuren. Ik heb het staatje van het ABP voor mij, waarin 20 jaar lang de premies 10% te laag waren. Dat willen we nooit meer meemaken.

De heer **Boelaars**: Ik gaf zojuist een kleine sneer naar mijn generatiegenoten bij de vakbond. Die was op zichzelf terecht, maar ik wil ook nog iets positiefs aanhalen. Ik vind het heel goed dat Dennis Wiersma naar voren bracht dat de doorsneepremie altijd buiten de discussie blijft, ook weer bij dit pensioenakkoord. Inmiddels weten we toch allemaal dat de doorsneepremie leidt tot een herverdeling van laagopgeleiden naar hoogopgeleiden. Ik ken niemand in deze Kamer die daar voor is. Bovendien is dit gebaseerd op een situatie uit 1930, een periode waarin we alleen kostwinners hadden die 40 jaar lang – als zij zo lang mochten leven – fulltime werkten voor dezelfde werkgever. Die situatie hebben wij al decennia lang achter ons. Nu zijn het vooral zzp'ers, mensen die wisselen van baan of carrière of er misschien eens een tijdje tussenuit zijn, die hierdoor tienduizenden euro's verliezen. Dat punt moet zeker op tafel en daar moet de Kamer eens goed naar gaan kijken, zeker de PvdA!

De heer **Pikaart**: Ik wil daar graag op doorgaan. Er zijn al verschillende modellen doorgerekend, onder andere door actuarissen van PGGM en Zorgfonds. Als je de doorsneepremie afschaft en toegaat naar een degressieve opbouw – dat wil zeggen dat je als jongere veel meer opbouwt dan als oudere – is dat een veel eerlijker en flexibeler systeem. Mensen die overstappen naar een ander fonds of zzp'er worden, hebben er veel minder last van. Die modellen zijn er al en bovendien kunnen de verplichtingen worden uitgebreid naar een pensioenplicht, waarbij je niet per se bij een bepaald fonds blijft, maar zelf een fonds kiest waar je je pensioen opbouwt. Die modellen zijn er al en er is al veel rekenwerk gedaan.

De **voorzitter**: Ik dank de generaties. We hebben de tijd behoorlijk ingelopen.

Blok 4

Gesprek over de economische effecten met:

De heer Bovenberg – Universiteit van Tilburg

De heer Van Wijnbergen – Universiteit van Amsterdam

De heer Goudswaard – Universiteit van Leiden

Voorzitter: Hamer

De **voorzitter**: Wij gaan over naar de laatste ronde van vanmiddag, want morgen gaat deze hoorzitting weer verder. We hebben tot ongeveer kwart voor zes de tijd. De gasten staan aangekondigd als «economische effecten».

Heren, ik ga u vragen om heel kort, in een paar minuutjes, uw positie ten opzichte van het pensioenakkoord te markeren en zodanig, dat het veel vragen bij de woordvoerders oproept. Die vragen hoeft u echter niet in de eerste twee minuten te beantwoorden, want dat gebeurt in het spel met de Kamerleden.

De heer **Goudswaard**: Voorzitter. Dank voor de uitnodiging. Laat ik heel kort mijn positie weergeven, maar eerst mijn achtergrond duidelijk maken. Ik ben hoogleraar economie in Leiden en ik was vorig jaar voorzitter van de Commissie toekomstbestendigheid pensioenen. Ik ben

op hoofdpunten positief over het pensioenakkoord. De koppeling van de pensioenleeftijd aan de levensverwachting is een buitengewoon belangrijke verbetering, want daardoor wordt het stelsel veel robuuster. Het is goed dat wordt afgestapt van de nominale garanties. Die zijn niet realistisch meer en bieden bovendien een schijnzekerheid ten aanzien van de koopkracht. Ik denk ook dat de risico's beter toegedeeld worden en dat de contracten completer zijn in het nieuwe stelsel. Het voorkomen van automatische stijging van de premies is ook belangrijk, maar ik zou daarbij de kanttkening willen plaatsen dat dit niet moet betekenen dat de premies nooit meer zouden mogen veranderen. Het lijkt mij onverstandig om het premie-instrument helemaal weg te gooien. Ik moet vermoed dat wij daar nog wel op terugkomen.

Ik ben met vele anderen kritisch op het punt van de voorgestelde rekenrente, het verwachte rendement, maar ik verzet me tegen de gedachte dat daarom het pensioenakkoord slecht zou zijn voor jongeren of voor welke groep dan ook. De werkelijkheid is namelijk veel gecompliceerder. Het gaat om een reeks van factoren die gunstig voor de ene of de andere groep kan uitpakken. De generatie-effecten worden op dit moment bekeken en uitgerekend door het CPB en de uitkomsten van dat onderzoek zullen ook weer bepalend zijn voor de nieuwe Pensioenwet en het ftk-2, dat voor dit nieuwe type contracten zal gelden.

Ik heb tot slot nog een punt waar ik echt de aandacht op wil vestigen. Dat betreft de communicatie. Het zal de mensen zeker in het nieuwe stelsel heel duidelijk gemaakt moeten worden wat hun rechten zijn en wat zij kunnen meenemen als zij ander werk krijgen. Ook zal duidelijk moeten worden gemaakt welke onzekerheid er in het pensioen zit en wat de bandbreedtes zijn van de verwachte uitkomsten. Ook vind ik het bijzonder belangrijk dat gecommuniceerd wordt in reële termen, in termen van koopkracht en niet in termen van aantallen euro's over 20 tot 25 jaar. Dat zegt te weinig. Dat is een geweldige uitdaging en het is ingewikkeld, maar het moet wel gebeuren.

De heer **Bovenberg**: Voorzitter. Ik ben positief over het pensioenakkoord, maar er zijn nog heel veel open einden. Ik zal aangegeven hoe die kunnen worden ingevuld om ervoor te zorgen dat het generatiebestendig wordt. De winst zit hem er vooral in dat nu de communicatie en het toezichtskader vooral zijn gebaseerd zijn op nominale, onvoorwaardelijke aanspraken terwijl de pensioenfondsen anders beleggen. Ik vind het een enorme winst van het pensioenakkoord dat helder wordt gekozen voor voorwaardelijke aanspraken en voor een voorwaardelijk pensioen. Op die manier kunnen wij een geïndexeerd pensioen ambiëren en dat is met name voor jongeren heel belangrijk. Dat is een grote plus.

Het probleem is dat er nog geen toezichtskader is en dat veel mensen wantrouwen of de pensioenfondsen de grotere beleidsvrijheid om een eigen risicoprofiel te kiezen wel goed zullen invullen. Daarvoor is het ontzettend belangrijk dat er een disciplinerend toezichtkader komt. Vier elementen zijn daarin heel belangrijk.

In de eerste plaats is dat, zoals de heer Goudswaard al zei, de communicatie. Daarbij zijn twee kernwoorden belangrijk, te weten «koopkracht» en «risico». Wij moeten veel meer in koopkracht en risico gaan communiceren. Zekerder kunnen wij het niet maken, maar wel eerlijker.

In de tweede plaats moeten de risicoprofielen die wij gaan communiceren generatiebestendig zijn. Ik bedoel daarmee dat zij duurzaam moeten zijn. De jongeren moet een net zo zeker een pensioen krijgen als de ouderen van nu. In het pensioenakkoord staat dat wij ouderen eigenlijk wat meer

zekerheid geven dan jongeren. Dat heeft met de uitsmeerperiode te maken. Dat is terecht en ik denk dat dit heel goed is, maar de fondsen moeten wel voldoende geld in kas houden, zodat de jongeren van nu straks ook die zekerheid krijgen. Daarvoor is het heel belangrijk dat marktconsistent gewaardeerd wordt.

Het derde punt heeft met de perverse prikkels te maken. Als pensioenfondsen meer risico gaan nemen, mag het niet zo zijn dat zij marktwaarde kunnen herallokeren van de toekomst naar nu. Als het beleggingsbeleid verandert – naar mijn mening moet de het pensioenfonds daar de ruimte voor moet geven, want de wereld verandert altijd – moet je ervoor zorgen dat de marktwaarde op elke uitkeringshorizon constant blijft om mensen het vertrouwen te geven dat geen waarde wordt herverdeeld van de ene generatie naar de andere.

Ten slotte is het heel belangrijk dat er toezicht komt op het beleggingsbeleid, zodat de fondsen ook op die manier beleggen dat het spoort met de risicoprofielen die zij hebben gecommuniceerd. Als je een collectieve buffer hebt, heb je een wat grotere vrijheid om je beleggingsbeleid te laten afwijken van de risicoprofielen die je gecommuniceerd hebt.

Per saldo ben ik dus positief, maar er moet nog heel veel worden uitgewerkt. Ik heb daartoe nu een aantal voorzetten gegeven.

De heer **Van Wijnbergen**: Voorzitter. Het wordt verontrustend; in de wetenschap is meer eensgezindheid dan je zou verwachten. Ik wil ook beginnen met de mededeling dat het pensioenakkoord een behoorlijk groot aantal goede elementen heeft. Ik zal straks ook wat kritiek uiten, maar dat wil zeker niet zeggen dat je daarmee het gehele akkoord opzij moet zetten. Dat lijkt mij onverstandig.

Een aantal goede stappen is genoemd en ik ga dat niet herhalen. In elk geval wordt eindelijk de realiteit van de vergrijzing onder ogen gezien. We krijgen een flink aantal jaren extra gezonde verwachte levensjaren. Dat hoeft niet allemaal in termen van vrije tijd en dus wordt de pensioenleeftijd aangepast. De koppeling van de pensioenleeftijd aan verdere stijgingen van de verwachte levensduur van 65-jarigen vind ik een uitstekende stap. Daar depolitiseer je het proces mee. Het zijn onvermijdelijke maatregelen, maar er hoeft niet elke keer een geweldige rel te komen als er wat nieuws is. Dit is een stabiel en goed mechanisme.

Ik ben het eens met het doorprikken van de fictie van eindige pensioengelden en oneindige garanties. Dat kan niet. De garanties zijn even veel waard als het geld dat erachter staat en meer niet. Daar heersen veel misvattingen over. Die misvattingen konden vroeger nog wel weggepoetst worden, doordat je veel kon doen met het premie-instrument. Door de premie aan te passen, kon je een hoop bij de werkgevers weghalen. Maar naarmate Nederland ouder wordt en de pensioenfondsen ouder worden, is een steeds groter deel van de inkomsten van de fondsen afkomstig van beleggingen en minder van premies. Dat instrument wordt botter naarmate iedereen ouder wordt. Of je nu helemaal naar nul moet in de risicodeling gaat misschien wat ver, maar dat men zich realiseert dat je niet meer zo veel risico bij werkgevers kunt leggen als vroeger toen een veel belangrijker component van de jaarlijkse cash inflow was, is wel verstandig. Dat kan ook niet meer en dat wordt erkend.

Ik heb Lans zojuist uitstekend horen uitleggen waarom Theo Kokken destijds terecht aan de bel trok over de rekenrente. In het pensioenakkoord staat iets waar de opstellers helemaal niet over gaan, namelijk de vraag hoe de verplichtingen moeten worden gewaardeerd. Er wordt

gezegd dat met het verwachte rendement mag worden gewaardeerd. In het pensioenakkoord wordt acht of negen keer vermeld dat er daardoor versneld geïndiceerd kan worden. Dat is inderdaad het geval, maar dat is niet terecht. Het verwacht-rendementredeneren gebruiken om verplichtingen te waarderen, geeft een aantal problemen. Dat is in Amerika te zien. Twee derde van de staatspensioenfondsen zal over 10 tot 15 jaar volledig de afgrond in gaan. In de eerste plaats leidt het namelijk tot duidelijke waardeoverdachten van jong naar oud. Als je 800 mld. invaart en je keert versneld uit aan een groep, is er minder over voor de andere groep. Zo simpel ligt dat. Verder geeft het heel verkeerde prikkels. Als je een riskanter beleid voert, krijg je een hoog verwacht rendement en kun je je verplichtingen lager waarderen en sneller uitkeren. Ja, dat is niet de bedoeling. Lans heeft uitgelegd hoe het wel moet en ik ben het daar helemaal mee eens. Er moet marktconform gewaardeerd worden en dat wil zeggen dat geen enkele generatie er ex ante – voordat beslissingen worden genomen – beter aan toe zou kunnen zijn door uit het fonds te stappen en op de markt transacties te doen. Als je op marktprijzen waardeert of daar equivalente methodes voor ontwikkelt – zoals Bovenberg en zijn collega in Tilburg hebben gedaan, maar er zijn ook andere manieren – heb je dat probleem niet. De Nederlandsche Bank heeft dat ook gezegd, doet dat mijns inziens goed en moet daar vooral mee doorgaan. Dat is een groot probleem in het huidige systeem. Dat hangt ook weer samen met de invaarproblematiek. Naarmate je verschillende groepen verschillend behandelt en de een beter behandelt, denkt iemand anders slechter te worden behandeld. Dan loop je meteen tegen de teksten van het Europees verdrag aan en kan dat invaren niet meer collectief. Je moet dus op zijn minst een methode zien te vinden, waardoor in verwachte waarde ex ante geen waardeoverdracht plaatsvindt. Risicodelen pakt soms goed uit voor de een en wat minder voor de ander. Maar dan heb je ook geen invaarproblemen.

Wat ik gek vind aan het akkoord, is dat voor de AOW eerst de leeftijd verhoogd wordt omdat het financieel anders niet rondkomt, waarna iedereen weer wordt gecompenseerd. Daarmee wordt die verhoging in feite weer teruggedraaid. Iemand heeft ontdekt dat dit ook weer niet kan en dus wordt de helft van die compensatie weer teruggehaald met een generieke compensatie tegen de compensatie, dat wil zeggen een algemene AOW-tegemoetkoming. De andere helft gebeurt door het inkorten van de ouderenkorting. Dat is natuurlijk raar, want dat slaat harder neer bij lagere inkomens dan bij hoge. Het betekent in feite dat in de eerste plaats maar voor de helft wordt gecompenseerd – dat is verstandig, want alles compenseren kan niet – maar dat in de tweede plaats de rijkere uit de brand worden gehouden door de armeren. Dat lijkt mij een inkomensverdeling de verkeerde kant op. Je kunt tegen inkomensverdeling zijn, maar iedereen is toch wel tegen een inkomensverdeling de verkeerde kant op.

Over het laatste punt is een discussie de moeite waard. We zijn het er allemaal over eens dat we een reële ambitie moeten hebben. Dat is het nieuwste modewoord, dat wil zeggen dat je wilt weten wat je ervoor kunt kopen. Dat is logisch. Of je daarvoor naar reële contracten moet gaan, is een ander verhaal. Je introduceert een hoop technische problemen, omdat er in de markt geen reële instrumenten te verhandelen zijn. De minister van Financiën wil geen geïndiceerde schuld uitgeven en dat maakt de waarderingsproblematiek moeilijker. Maar dat is niet een heel groot fundamenteel meningsverschil.

Naar mijn mening is ook te snel afgestapt van het kijken naar combicontracten. Uiteraard geldt mijn eerdere opmerking dat geen onvoorwaardelijke garanties gegeven kunnen worden als er niet voldoende geld is, ook voor combicontracten. Dat wordt dus niet «soft en keihard», maar «soft en

minder soft». Ik denk dat dit voornamelijk een communicatieprobleem is. Dat sluit beter aan bij de manier waarop mensen met risico omgaan, die niet getraind zijn in al onze bandbreedtes, varianties en punten-Walker waar wij graag met elkaar over praten.

De **voorzitter**: Er is genoeg discussiestof! Wij hebben afgesproken dat een van de woordvoerders in de gelegenheid wordt gesteld een aantal vragen te stellen en daarmee ook de aftrap geeft voor de discussie. In dit geval is dat de heer Koolmees van D66.

De heer **Koolmees** (D66): Voorzitter. Ik heb twee vragen. De eerste gaat over wat de heer Bovenberg zei over het heralloceren van de marktwaarde naar nu. Alle sprekers zijn daarop ingegaan. De discussie over het ftk-2 en met name de rekenrentes, de discontovoeten, is heel belangrijk. Er komt een commissie die daarover advies zal uitbrengen. Zouden de heren in lekentermen kunnen aangeven hoe zij aankijken tegen wat nu in het pensioenakkoord is opgenomen en hoe zij vinden dat dit eruit zou moeten zien? Het marktwaarderen en het heralloceren naar nu is voor een groot deel van ons een lastige materie.

In de tweede plaats krijg ik graag van de heer Bovenberg en de heer Goudswaard een reactie op de opmerking van de heer Van Wijnbergen over de AOW-inkomens, dat wil zeggen de AOW-stijging en de AOW-leeftijdsvrhoging, maar ook de inkomensverdeling.

De heer **Bovenberg**: Dat is een technisch gecompliceerd verhaal en ik zal proberen het in leken taal uit te leggen. De kern is dat het pensioenakkoord ouderen beter tegen risico's beschermt dan jongeren. Dat heeft te maken met de uitsmeerperiode. Er is een uitsmeerperiode van maximaal tien jaar in het pensioenakkoord en dat betekent dat je beschermd wordt tegen risico als je in die tien jaar je uitkering krijgt. Krijg je na die tien jaar je uitkering, dan krijg je het volledige risico. Dat zijn de jongeren, want zij krijgen pas over tien jaar hun uitkering. In zekere zin dragen de ouderen minder risico dan de jongeren. Je wilt ervoor zorgen dat je dezelfde bescherming kunt bieden als de jongeren ook eenmaal oud zijn en dat er dan voldoende geld in het fonds zit. Je kunt daar op twee manieren naar kijken en we hebben daar berekeningen over gemaakt. Ik heb de voorkeur om naar de werkelijke kansverdeling te kijken. Dan ligt de discontovoet wat lager. Ik vind de grote meerwaarde van het akkoord dat je de mensen eerlijk vertelt dat er ook onzekerheid is. Daarvoor hoef je ook wat minder geld in kas te hebben, want voor een onzeker pensioen hoef je minder geld in kas te hebben. Je kunt niet het verwachte rendement op het huidige portefeuillerendement nemen, omdat je dan geen rekening houdt met het feit dat je in zekere zin later risico zal moeten terugnemen voor de jongere generaties. Daarom kom je ergens in het midden uit. We hebben berekeningen gemaakt hoe dat ongeveer uitpakt als je uitgaat van de hersteltermijn van tien jaar die in het pensioenakkoord is opgenomen. Dan komen blijkt dat je twee derde van de risicopremie kunt meenemen in je discontovoet.

Nu zijn er ook andere manieren om te voorkomen dat je te veel uitdeelt, bijvoorbeeld door een egaliseringsreserve te kweken. Dat zijn communiceerbare vaten. Je kunt het via de egaliseringsreserve doen, maar je kunt het ook via de discontovoet doen. Ik ben een voorstander van het instrument van de discontovoet, omdat dit echt leidt tot extra rechten voor jongeren. Dat zijn individuele rechten voor jongeren waardoor ze ook echt rechten hebben die ze kunnen meenemen, bijvoorbeeld als ze naar een ander pensioenfonds gaan.

De AOW-uitkering heeft vooral te maken met de verdeling tussen arm en rijk. Er is naar mijn mening veel voor te zeggen om bij deze pensioenhervorming de mensen met lage inkomens wat extra te ontzien. Dat heeft te maken met de reden waarom we dit doen, namelijk de stijging van de levensverwachting. Die verschilt inderdaad nogal sterk tussen hoge en lage inkomens. Daarom vind ik het ook goed dat we eerder beginnen met het verhogen van de pensioenleeftijd in de tweede pijler, de aanvullende pensioenen – die zijn vooral belangrijk voor de midden- en hogere inkomens – en dat we bij de AOW wat voorzichtiger te werk gaan en daar wat later mee beginnen. Ik verschil van mening met de heer Van Wijnbergen in dit opzicht. Ik heb berekeningen gezien en het blijkt redelijk goed uit te pakken voor de lagere inkomens. Dat heeft ermee te maken dat nieuwe instrumenten als ouderenkortingen en doorwerkbonussen mede op aandringen van de Kamer zodanig zijn vormgegeven dat er wat beters uitkomt voor de lage inkomens. Over het algemeen ben ik daar helemaal niet zo negatief over. Ik vind dat er een heel redelijke balans is gevonden tussen de belangen van hoge en lage inkomens. Meer herverdeling lijkt me logisch en ook op dat punt ben ik wel positief over deze uitkomst.

De heer **Goudswaard**: Ik wil heel kort iets zeggen over de eerste vraag. Je kunt het vraagstuk van de juiste rekenrente vanuit een theoretisch perspectief benaderen, maar ook wat pragmatischer. Het Centraal Planbureau rekent nu met de generatie-effecten met het pensioenakkoord en betreft daarin tal van verschillende waarden voor de discontovoet, voor de uitsmeerperiode en voor de egalisatiereserve. Die combi zal bepalend moeten zijn voor de parameters die in het ftk worden vastgesteld, zodanig dat het evenwichtig uitpakt voor de verschillende groepen. Anders heb je geen robuust systeem.

Dan het punt van inkomensverdeling en compensatie. Ik zou in de eerste plaats adviseren om niet te gaan compenseren naar zwaar en niet-zwaar. Dat was aanvankelijk een issue, maar dat is nooit goed gelukt. De gedachte dat je lage inkomens wat ontziet, vind ik niet raar, om dezelfde reden als Lans Bovenberg aangeeft. Zij hebben nu eenmaal een kortere levensverwachting en dan weegt een verhoging van de pensioenleeftijd zwaarder. Ik heb echter ook van sommige vakbonden gehoord dat mensen die lang in een zwaar inkomen en met een laag inkomen gewerkt hebben zonder koopkrachtverlies met hun 65ste AOW kunnen krijgen, ook als straks de AOW-leeftijd verhoogd is. Dan komt de redenering van Sweder van Wijnbergen naar voren, namelijk dat er niets veranderd is als er in die situatie geen koopkrachtverlies zou optreden. Dan hebben we niets veranderd, want dan hebben we alles weggecompenseerd. Dat moet je niet doen. Het is een kwestie van maatvoering: –6,5% per jaar is erg veel voor die kwetsbare groep, maar 0% is te weinig.

De heer **Van Wijnbergen**: Er werd mij geen vraag gesteld, maar ik zal toch een antwoord geven, want ik heb geen vraag nodig om een antwoord te geven!

De wetenschap is het nu inderdaad eens over de techniek van waardering. We hoeven niet in te gaan op de details, want je kunt ofwel je verwachtingen corrigeren voor risico en de SWAP-rente gebruiken zoals De Nederlandsche Bank, ofwel met de werkelijke verwachtingen werken – Lans Bovenberg vindt dat helderder in de communicatie – en de discontovoet corrigeren voor risico dat komt. Als we het allebei goed doen, komen we op hetzelfde getal uit. Dat debat is dus over. Waar we het allemaal over eens zijn, is het gebruik van het verwachte rendement alsof dat aan iedereen toekomt en dan onmiddellijk in cash aan een groep uitkeren. Dat hevelt het geld van de toekomst over naar vandaag. Dat willen we niet. Ik vind dat al een flinke stap voorwaarts. Als we dat nu ook

nog goed aan het Planbureau kunnen uitleggen, komt het waarschijnlijk helemaal goed.

Uw tweede vraag heeft betrekking op het debat over de wijze waarop dat ingewikkelde pakket maatregelen, tegenmaatregelen en andere tussenstappen zal uitwerken. Mijn ervaring met inkomstenplaatjes is altijd dat ze na tien jaar heel anders zijn uitgewerkt dan we nu denken. Er zit veel meer dynamiek in en je moet je dus afvragen waarom je dit soort rare dingen eigenlijk doet. Het begint de verkeerde kant op, omdat het afschaffen van de ouderenkorting natuurlijk wel van arm naar rijk herdistribueert. Er zijn misschien andere maatregelen die Lans en Goudswaard genoemd hebben. Je kunt een ingewikkeld circus opbouwen, maar ik vind de basis van compensatie over de hele linie al fout. Een veel logischer actie zou zijn om niet te compenseren omdat je niet iedereen kunt compenseren. Waarom schuiven we anders de pensioenleeftijd omhoog? Het komt alleen extra hard aan onderaan. Geef dan een compensatie die je afbouwt met inkomen. Dat is veel logischer en dan heb je al die ingewikkelde dingen niet nodig die je tegen elkaar in laat werken en waarvan je hoopt dat het allemaal goed is uitgerekend. Geef een compensatie die begint bij het AOW-niveau of – als daar een gat tussen zit – bij aanvullende pensioenen en bouw die af. Dan ben je klaar. Dan maak je het allemaal veel eenvoudiger.

De **voorzitter**: Ik begin deze keer in het midden van de tafel en dat is bij de heer Ulenbelt.

De heer **Ulenbelt** (SP): Nu is er de laatste tijd wel enige discussie over het oordeel van economen. In die discussie wordt vaak verwezen naar psychologie en vertrouwen. Nu doet het feit zich voor dat de twee grootste FNV-vakbonden geen vertrouwen hebben in dit pensioenakkoord en dat niet steunen. Nu wil ook het feit dat deze twee bonden – de grootste binnen de MHP komt er ook nog bij – 90% van de cao-tafels en 90% van de pensioenfondsen vormen. Deze drie bonden voelen zich niet gebonden aan het akkoord. Wat blijft er in de praktijk van dit akkoord over, gezien deze maatschappelijke werkelijkheid? Worden al uw beschouwingen niet vermorzeld onder die werkelijkheid? Ik zou de vraag aan alle drie de heren willen stellen. Het is een niet-economisch antwoord en het zou me niet verbazen dat zij zeggen geen antwoord te hebben.

De **voorzitter**: U moet echt aangeven aan wie u de vraag stelt.

De heer **Ulenbelt** (SP): De heer Van Wijnbergen heeft altijd een antwoord. Dan weet ik dat er in ieder geval een antwoord komt.

De heer **Van Wijnbergen**: Bovendien gaf ik zojuist al aan dat ik geen vraag nodig heb!

De heer Ulenbelt kaart twee dingen aan en gaat op een daarvan door, maar ik wil ze toch beide even naar voren halen. Juist op het punt van pensioenen kunnen economen heel veel leren van psychologen. Ik ben het daar volledig mee eens. Zoals Lans en ik prachtige verhalen kunnen houden over ingewikkeld rekenrentes en risk-free valuations en het hele bord kunnen volkalken met allerlei formules, is de risicobeleving totaal anders bij de timmerman of bij wie dan ook. We weten ook dat mensen fouten maken als zij beslissingen nemen. Of je dat nu fout of goed moet noemen, is onduidelijk, maar vaak nemen zij beslissingen die consistent in hun eigen nadeel zijn. Daar ligt een extra grote zorgplicht op. Vooral in de discussie over communicatie past het economen om zeer bescheiden te zijn, want onze taal wordt in elk geval niet begrepen. Daar kunnen we veel leren van psychologen. In dat verband zou ik overigens nogmaals het

combicontract naar voren wil halen, want wat je bij mensen wel duidelijk kunt maken, is wat nu echt belangrijk is in hun leven en of zij daar wat meer zekerheid voor willen hebben. Ik zie als het grote voordeel van het combicontract niet in het feit dat het een fundamenteel ander contract is, maar in de andere manier van communiceren over onzekerheid die beter zal landen bij de bedoelde audience.

De vraag van de heer Ulenbelt ging natuurlijk over FNV Bondgenoten. Ik vind het jammer dat het zo geëscaleerd is. Naar mijn mening is veel te verklaren uit de dynamiek van de onderhandelingen en veel minder uit de inhoud. Binnen de termen van dit akkoord is een compromis zeker mogelijk, waar iedereen het eigenlijk mee eens zou moeten zijn. Bij FNV Bondgenoten zie ik bijvoorbeeld een protest tegen het gebruik van de rekenrente. We zijn het er ondertussen allemaal over eens dat zij daar eigenlijk gelijk in heeft en ik zie het ook wel die kant opgaan. Bij Bondgenoten heerst nog het idee dat zij nominale zekerheid willen hebben. Ook weer binnen het combicontract kan zekerheid worden gekregen, alleen niet voor het hele bedrag. Het is precies uit te rekenen en we weten precies hoe we dat moeten waarderen. De bankiers kunnen het uitleggen. Ze hebben er zich een beetje mee verrekend, maar tegenwoordig kunnen ze dat een stuk beter. Hoe moet je het risico uitdelen in de pensioenpot; kun je wat meer risico naar het ene deel en wat minder naar het andere zetten? Daar zijn standaardtechnieken voor. Dan kom je al een stuk dichterbij de belevingswereld van FNV Bondgenoten. Ik vind het dus eigenlijk gek dat men niet meer tot elkaar heeft kunnen komen. Er zijn compromissen denkbaar, waardoor een aantal stokpaardjes losgelaten moet worden en er een zacht zalfje over de brandwonden uit de onderhandelingen heen moet, maar ik zou het bijzonder jammer vinden als de bonden, die 90% van de pensioenonderhandelingen voeren, helemaal dwarsliggen en het volledig overboord gooien, terwijl er best een compromis is te sluiten waarmee zij allebei door kunnen. Dit is een oplosbaar conflict en de vraag is of iemand dat gaat oplossen.

Mevrouw **Vermeij** (PvdA): Ik heb een vraag aan de heer Bovenberg over het toezicht. Meestal eindigt een verhaal met de woorden dat er goed toezicht moet komen op het beleggingsbeleid. In de praktijk blijkt dat weerbarstig te zijn, omdat toezicht vaak achteraf plaatsvindt en bovendien vaak op het moment dat het misgaat. Heeft hij een idee hoe dat toezicht beter kan worden georganiseerd en wie dat zou moeten doen, gezien de vrijheden in dit pensioenakkoord?

De heer **Bovenberg**: Ik heb daar inderdaad ideeën over. Het uitgangspunt in het nieuwe pensioencontract zou moeten zijn het risicoprofiel dat een pensioenfondsbestuur belooft. Daar zou de discussie ook veel meer moeten gaan: welk risicoprofiel wil ik nu precies voor mijn deelnemers? Wil ik meer risico of juist minder? De overheid moet bepaalde grenzen stellen aan de hoeveelheid risico, want er is ook een zorgplicht. Je wilt inderdaad geen casino hebben, maar een pensioen. Er moeten dus bepaalde restricties komen. Dan is het ook heel belangrijk dat je van tevoren een zogenaamde continuïteitsanalyse voorlegt – dat gebeurt al, maar het zou een veel belangrijker rol moeten spelen – dat laat zien dat het beleggingsbeleid dat je voorneemt ook genereert wat je hebt beloofd, namelijk dat risicoprofiel. Dus ook van tevoren moet het pensioenfonds heel helder aangeven hoe het gaat beleggen en waaraan het gehouden is. Een beleggingsplan moet dus niet alleen achteraf maar ook vooraf voorgelegd worden. Achteraf moet ook gekeken worden of je daadwerkelijk doet wat je hebt beloofd. Het nieuwe toezichtskader hoeft niet zo veel te verschillen van het huidige. Het enige verschil is dat je die individuele rechten niet meer als nominale garanties definieert, maar als voorwaardelijke rechten en dat je veel helderder aangeeft hoe die

voorwaardelijk zijn. Dat is het risicoprofiel. Dan komt de vraag aan de orde of je met de manier waarop je belegt een grote kans hebt om in onderdekking te komen, dat wil zeggen dat je eigenlijk niet kunt doen wat je hebt beloofd. Het enige wat dus anders moet, is dat meer vooraf moet worden gekeken. Nu is er in feite geen keuze, want het zijn allemaal nominale garanties. Wat het pensioenakkoord eigenlijk zegt, is dat de pensioenfondsen hun risicoprofiel zelf mogen vastleggen. Dat is nieuw en daar moet toezicht op zijn. Je moet een beleggingsplan hebt dat ervoor zal zorgen dat je vooraf dat risicoprofiel kunt maken voor je deelnemers. Achteraf zal gecheckt moeten worden of je je daar daadwerkelijk aan houdt. Dat is in wezen dezelfde manier waarop dat nu gebeurt, maar dan kun je een veel hogere zekerheidsgraad beloven voor je pensioenfondsbalans. Voorheen hadden we heel veel risico op de pensioenfondsbalans en vertelden we niet wat dat betekende voor de deelnemers. Het lijkt op de discussie over Griekenland. We nemen veel risico op de balans en we willen de mensen eigenlijk vertellen dat we die risico's op ons nemen. Er zat heel veel risico op de pensioenfondsbalans, maar we vertelden niet helder wat dat impliceerde voor de deelnemers. Dat is nu juist de grote toegevoegde waarde van het pensioenfondsakkoord. Je kunt meer zekerheid bieden op je balans, maar minder zekerheid aan de deelnemers. Daar ben je eerlijk over.

Mevrouw **Lodders** (VVD): Dat is een interessant betoog en het zou ook mijn vraag zijn geweest. De heer Goudswaard zou het onverstandig vinden om de premiestabilisatie vast te leggen. Wil hij daar wat dieper op doorgaan?

De heer **Goudswaard**: De afspraken over de premies vind ik niet onverstandig. Daarmee wordt voorkomen dat automatisch premiestijgingen optreden bij financiële schokken en bij een stijgende levensverwachting. Dat stond ook in ons rapport. Ik zou het onverstandig vinden om het premie-instrument helemaal overboord te gooien, dat wil zeggen dat nooit meer waar dan ook premie veranderd zou mogen worden. Dat is onverstandig. Tegelijkertijd kunnen de problemen steeds moeilijker met premieverhogingen worden opgelost. Het sommetje is heel simpel: 800 mld. pensioenvermogen, een schok van 10% is 80 mld. op het totale vermogen en het jaarlijkse premievolume is nu 25 mld. Dat is wat er jaarlijks aan premies binnenkomt. Een schok van 10% in het totale vermogen is al meer dan drie keer de totale jaarlijkse premie. Die twee grootheden beginnen steeds meer uit elkaar te lopen. Dat is ook de reden waarom we de huidige problemen met de veel te lage dekkingsgraad van de pensioenfondsen niet in een of twee jaar met premieverhogingen kunnen oplossen. Dat is volstrekt uitgesloten. Het premie-instrument wordt steeds minder effectief, maar we mogen het niet weggooien.

De heer **Klaver** (GroenLinks): De heren hebben gesproken over de uitsmeerperiode van tien jaar en zij reageerden daar positief op. Ook ik heb daar in eerste instantie positief op gereageerd. Steeds meer pensioenfondsen zakken qua dekkingsgraad ook door het ijs. Dat zijn vaak ook vergrijsde pensioenfondsen. Voor hoeveel van deze pensioenfondsen is het nog gerechtvaardigd dat zij gebruik zouden kunnen maken van een uitsmeerperiode van tien jaar? Met andere woorden, moeten we niet overwegen om te zeggen dat fondsen pas gebruik kunnen maken van deze periode van tien jaar als bij de start de dekkingsgraad in ieder geval op 100% of 105% ligt?

De **voorzitter**: En u stelt de vraag aan wie?

De heer **Klaver** (GroenLinks): Aan de heer Bovenberg.

De heer **Bovenberg**: De periode van tien jaar hoeft op zichzelf geen probleem te zijn als je maar zorgt dat je op een manier belegt die je risicoprofiel waarmaakt. Als je in een heel vergrijsd fonds zit met een risicoprofiel dat inderdaad aangeeft dat ouderen minder risico dragen, moet je ook heel risico-avers beleggen. Dan kun je niet veel risico nemen. Dan zal ook je verwachte rendement heel laag liggen. Je kunt dus uitgaan van die risicoprofielen en gewoon beleggen volgens de manier die je beloofd hebt, als je maar een slot op de deur zet. Als je een laag verwacht rendement hebt, heb je ook heel veel geld nodig om dat waar te maken. Heb je niet genoeg geld in huis – minder dan 100% – zal je dat eerlijk aan je deelnemers moeten vertellen.

De heer **Omtzigt** (CDA): We hebben drie zeer eminente economen aan tafel zitten en we hebben een enorm probleem. Een aantal van ons kijkt op de BlackBerry, omdat we niet weten of de euro over een uur nog wel dezelfde is. Ik hoor dat ik niet zo negatief mag doen. Goed, over een maand, na het referendum. In Nederland volgen we rechtstreeks dat er vanavond om acht uur een extra kabinetsbijeenkoms in Italië is. Daar zouden we een paar maanden geleden geen interesse in hebben. Welke gevolgen heeft deze crisis voor de pensioenfondsen en welke gevolgen zou zij moeten hebben voor het beleid dat wij hier in Nederland op dit moment uitvoeren? Of zouden we er niet over moeten praten en moeten we alleen een pensioenakkoord hebben?

De **voorzitter**: Aan wie stelt u de vraag?

De heer **Omtzigt** (CDA): Eigenlijk aan alle drie, maar aan de heer Bovenberg en de heer Van Wijnbergen.

De **voorzitter**: Dan houd ik het even op de heer Van Wijnbergen!

De heer **Van Wijnbergen**: Een echte politicus: als u moet kiezen, kiest u allebei. Ik wil een citaat met u delen dat niet helemaal bij deze vraag hoort en dat is een citaat van Docters van Leeuwen. Hij zei dat toezicht het altijd verliest van verkeerde prikkels. Als prikkels voor degene waar toezicht op gehouden wordt verkeerd liggen, kun je er donder op zeggen dat het een keer fout gaat. Dat is een van de grote bezwaren tegen het gebruik van het verwachte rendement; het is een prikkel op het nemen van te veel risico. Je kunt de toezichthouder er wel op laten letten, maar hij gaat het een keer verliezen.

Ik kom op de vraag over de eurocrisis. De huidige crisis, nog los van de vraag hoe die verder doorloopt, heeft bijzonder veel te maken met de huidige pensioenproblematiek. De lage rentestand mag je daar namelijk wel aan wijten. Het is duidelijk dat door de enorme volatiliteit en onzekerheid er allemaal dingen gebeuren die niet kunnen. We weten niet hoe het verder gaat. Katten in het nauw maken de raarste sprongen: referenda over vier maanden terwijl er over een week een tranche-release komt die gecheckt moet worden. Het geeft een enorme onzekerheid en men vlucht uit onzekerheid in veiligheid. Veiligheid is nu eenmaal Duitsland en Nederland. Dat betekent een lage rente en helaas zijn dat de marktprijzen tegenwoordig. Twee of drie jaar geleden konden we zeggen dat de markt niet werkte en konden wij even een pas op de plaats maken. Dat is nu veel moeilijker en dat betekent dat de pensioenfondsen daarmee in moeilijkheden zijn. In het begin werd een beetje een sneer aan het ABP uitgedeeld – 5% rente is heel laag – maar 5% rente is op de lange termijn bij onze inflatiedoelstellingen helemaal niet zo gek. Dat is 2,5%-3% hoger dan nu, maar daar kunnen we helaas niet omheen. Dit zijn de marktprijzen. Als we daarvan afwijken, gaan we allemaal gekke dingen doen met verdelingen tussen generaties die we niet willen. Dat is een direct

verband. Hoe lang dat doorgaat, is moeilijk te zeggen. De eurocrisis had natuurlijk snel opgelost kunnen worden. Dat is niet gebeurd. Ik vind het bijzonder moeilijk te voorspellen hoe de politici omgaan met deze problemen. Het is in elk geval behoorlijk irrationeel en het richt veel schade aan. Hoe lang gaan ze daarmee door? Het zal wel opgelost worden, want de problemen zijn zeer beheersbaar. Griekenland blijft een klein land en de Griekse schuld is «relatief» te verhapstukken. Het kan dus wel, maar de vraag is of ze het doen. Daar weet u misschien meer van dan ik.

De heer **Van den Besselaar** (PVV): Voorzitter. Ik ben blij dat mijn collega van het CDA zich inmiddels ook het Griekse drama aantrekt. Ik heb een andere vraag, want ik had deze vraag eigenlijk op de lippen liggen. Deze vraag gaat over het invaren. Het invaren van de oude rechten zal nog lange tijd onduidelijk zijn. Sterker nog, er zullen vermoedelijk allerlei rechtszaken over gevoerd worden. Ik denk dat er geen pensioenfonds is dat zich aan het invaren van die oude rechten gaat wagen zonder absolute duidelijkheid te hebben dat het daarop niet wordt aangesproken. Dan kunnen we toch het hele pensioenakkoord in de prullenbak gooien? Dat betekent dat we er jaren niet mee uit de voeten kunnen.

De **voorzitter**: En aan wie stelt u de vraag?

De heer **Van den Besselaar** (PVV): Aan de heer Bovenberg.

De heer **Bovenberg**: Ik ben geen jurist, maar als ik juristen hoor, ben ik er toch wat optimistischer over dat het juridisch mogelijk is. Ik denk inderdaad dat het meer een moreel probleem is, een legitimiteitsprobleem. Daar zullen we ons op moeten richten. Het invaren is absoluut nodig. We moeten die flexibiliteit hebben. Anders zitten we in een heel inflexibel systeem. Dat is volgens mij nu precies de kern van het pensioenakkoord, namelijk dat we meer flexibiliteit nodig hebben in deze wereld. We leven in een verschrikkelijk onzekere wereld. We kunnen geen garanties geven en we moeten werkendeweg de zaak steeds opnieuw herzien, ook in het licht van de belangen van de jongere generatie. Het is daarom onvermijdelijk dat we naar een systeem gaan, dat meer is gericht op de huidige tijd. Die flexibiliteit hebben we absoluut nodig. Het is dus wel heel belangrijk dat het legitiem is, dat alle belangengroepen – oud en jong – alle het idee hebben dat die belangen bij die hervorming niet worden geschaad. Dat is precies het stelsel, zoals ik dat heb aangegeven, namelijk met marktconsistente waardering en het constant houden van de marktwaarde op dezelfde horizon.

Dezelfde principes zouden moeten worden toegepast bij het invaren. In de toekomst moeten we weer invaren. Nu kiezen de pensioenfondsen een bepaald beleggingsprofiel, maar over twee jaar denken ze daar weer heel anders over. Die flexibiliteit moeten we ze geven. Maar we moeten ze daar wel een heel helder en disciplinerend kader voor geven, opdat het invaren op een eerlijke manier gebeurt. Het initiële invaren is echter het moeilijkst, omdat het huidige contract nooit is geëxpliciteerd. Dat is de grote winst van nu, namelijk dat we tevoren veel explicieter met elkaar afspreken hoe we risico's met elkaar gaan delen. Het is onontkoombaar dat we dit doen. Garanties bestaan niet, zeker niet op een horizon van tien of twintig jaar. De enige echte garantie in deze wereld is dat we eerlijk met elkaar delen. Daar moeten we veel explicieter over zijn. Dat hebben we in het verleden helaas niet gedaan. Wij zijn door schade en schande wijs geworden. Maar daarom is dit zo'n moeilijk moment. Als we bij 100% nominaal zitten, kan het redelijk eenvoudig. Dan kunnen we die 100% nominaal waarderen en omzetten in de «zachte» rechten, maar het grote probleem ontstaat als we onder die 100% nominaal zitten. Dat hangt nu weer af van wat er verder

met Europa gebeurt. Als we gaan invaren op een moment dat we onder 100% zitten, moeten we een expliciete uitspraak doen over de manier waarop we het probleem verdelen.

De heer **Koolmees** (D66): Betekent dit concreet dat je op basis van het risicoprofiel direct de afslag duidelijk moet maken als je overgaat naar die reële rechten? Klopt dat? Nu is het bij 100% nominaal eigenlijk onduidelijk wie waar recht op heeft. Het is een grote pot risico's op de balans.

De heer **Bovenberg**: We hebben daarvoor berekeningen gemaakt, bijvoorbeeld voor invaren bij 100%. Dan blijkt inderdaad dat de meeste risico's bij de jongeren komen te liggen als je naar een systeem gaat waar het uitsmeren in zit. Dan kun je dus niet nu al flink gaan indexeren. Uit onze berekening kwam naar voren dat je op dit moment bij 100% misschien van 2% inflatie een tiende kunt geven. De risico's liggen in het nieuwe systeem vooral bij jongeren. Hoe je het zou moeten doen om het legitiem te maken, is onder economen redelijk gedeeld. Het probleem is inderdaad dat we niet iets van tevoren met elkaar hebben afgesproken als we onder 100% zitten. Dat zal altijd een politieke beslissing zijn.

De **voorzitter**: Ik kijk of u ons nog een allerlaatste boodschap wilt meegeven.

De heer **Goudswaard**: Ik haak nog even aan op de vraag van de heer Ulenbelt. Hij sprak over een vertrouwensprobleem rond de pensioenen. Dat is terecht, want dat is er. Naar mijn overtuiging heeft dat echter niet zozeer direct te maken met het pensioenakkoord, want dat was er namelijk al. Er is een vertrouwenscrisis en die heeft te maken met het feit dat de pensioenen veel minder zeker blijken dan iedereen altijd gedacht heeft en eigenlijk ook is verteld aan de mensen. Dat is het probleem. Als een beeld wordt geschetst dat het allemaal zeker was maar dat het allemaal onzeker wordt, is dat onjuist. Het beeld is veel terechter om te zeggen dat de basis onder het stelsel vervalft als we niets doen. We moeten nu juist verstandige hervormingen doorvoeren, ook om de vertrouwenscrisis te lijf zijn. We moeten eerlijk zijn over de risico's.

De heer **Bovenberg**: Het is heel belangrijk om snel vaart maken met het pensioenakkoord. Hoe langer we met dit systeem zitten, hoe groter het gevaar wordt dat we weer met een onverdeelde rekening komen te zitten. Dat is uiteindelijk ook heel vervelend voor de overheid. Die houdt toezicht op dit systeem. Er is veel voor te zeggen om dat snel te doen. Een andere reden is dat we in een bijzonder onzekere wereld zitten. Als er nu afgestempeld moet worden, gaat dat in mijn optiek niet op de meest optimale manier: iedereen precies hetzelfde. Die leeftijdsdifferentiatie zit impliciet in het nieuwe systeem. Die hebben we nu niet. Het is macro-economisch ook veel beter als de risico's meer komen te liggen bij de mensen die het wat meer kunnen uitsmeren. Daar moeten ze wel goed voor beloond worden, want dat is nu precies de uitruil van het pensioenakkoord. Maar voor macro-economische stabiliteit is het heel belangrijk dat we de risico's zo lang mogelijk kunnen uitsmeren en dat degenen die de risico's dragen er ook voor beloond worden. Dat zijn dus de jongeren. Dat zou de ruil moeten zijn.

De heer **Van Wijnbergen**: Ik heb nog een paar losse punten die ik de Kamerleden wil meegeven, ook al zijn ze niet bij de vragen naar voren gekomen. Een punt dat zeer opzichtig heel weinig aandacht krijgt maar wel bijzonder belangrijk is, is een flankerend arbeidsmarktbeleid. Een pensioenakkoord en latere pensioenleeftijden zijn allemaal mooi en aardig, maar de participatie, hoewel aanzienlijk verbeterd vergeleken met vijftien jaar geleden, is nog heel ver weg van wat je zou willen. Wil je die

verhoging van de pensioenleeftijd werkelijk effect hebben – dus meer werkenden en minder mensen die pensioen trekken – dan moeten de mensen er vlak onder wel werken. Daar is niet voldoende aandacht voor.

Wij hebben bij een aantal discussies hetzelfde gehoord als het over het invaren gaat. Men heeft het over de rekenrente als een economisch probleem, over de intergenerationele verdeling als een economisch probleem, maar het invaren is ineens een juridisch probleem. Maar dat is eigenlijk precies hetzelfde probleem. De invaarproblematiek blaast de zaak alleen maar op wanneer een groep zeer benadeeld wordt ten opzichte van een andere groep. Als het systeem met onderdekking ingevaren wordt, krijgt iedereen een beetje minder, want dat is het effect van onderdekking. In elk geval mag de ene groep er niet duidelijk minder uitkomen dan de andere. Anders gaat die groep dwarsliggen en dat zal lukken met een beroep op het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Kun je aantonen dat je het fair en eerlijk doet, mag je met het algemeen wel collectief invaren. Die problemen hangen samen. Het is geen juridisch probleem; het is een economisch probleem. Als u de route van Lans volgt – waar wij het inhoudelijk volledig mee eens zijn – zie ik ook niet zo veel invaarproblemen, omdat dan bereikt wordt wat juristen proberen te beogen.

We hebben het allemaal over risicoprofielen. Die moeten helder zijn en er moet toezicht op komen. Ik zou zeer veel aandacht willen vestigen op het feit dat de gewone burger zo niet denkt en zo niet praat en altijd de neiging heeft, te optimistisch te zijn en te veel risico te nemen. Dat weten we allemaal. Iedereen denkt dat het bij de buurman terecht komt en dat hij altijd het beter dan gemiddelde beleggingsbeleid heeft. Dat denkt iedereen en dat kan dus niet. Hier heeft de overheid ronduit een zorgplicht. Daar moet mijns inziens een stevige rem op komen. De mensen zullen geneigd zijn te gaan voor het hoge rendement en te denken dat zij flink de tijd hebben voor het risico. Maar dat komt dikwijls niet goed. Daar speelt een serieuze overheidstaak.

Misschien moet er meer gesproken worden over de combicontracten, want een manier om na te denken over combicontracten is te denken in termen van buffers, waar iedereen het over heeft. Buffers zijn eigenlijk ondingen. Zij geven je veiligheid, maar je bouwt geld op zonder precies te weten van wie het is. Zo kun je ook over een combicontract nadenken, maar dan weet je wel van wie de buffer is. Het loont de moeite om daar iets meer aandacht aan te besteden. Het zal voor de uiteindelijke betaling niet veel uitmaken, maar het betekent wel dat met het onderpand is bepaald hoe veel je gaat krijgen. Het zal het toezicht vereenvoudigen en het zal de communicatie naar de deelnemers vereenvoudigen, omdat je dan in een taal kunt spreken die zij begrijpen in plaats van een taal die Lans, Goudswaard en ik begrijpen.

De **voorzitter**: Dank u wel. Ik dank «de economische effecten», zoals u werd aangekondigd. We wachten het nieuws uit andere landen in spanning af.

We zijn voor vandaag aan het einde gekomen. Morgenmiddag gaan we weer verder.

Sluiting 18.05 uur